

בן-גוריון ושאלת האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, 1948-1956 *

אורי ביאלר

מבוא

חקר מדיניות החוץ של ישראל מתרכז באירועים 'גדולים', כמלחמות או הסכמים בעלי משמעות אסטרטגית. מעט מאוד יחסית קיים בכתובים על שהתרחש בתחום זה בין אותם אירועים. כולט במיוחד בהזנתו הוא חקר מדיניות החוץ של ישראל במהלך שנות החמישים, שלא בהקשר לאירועים דרמטיים, כמו הסכם השילומים עם גרמניה, המאורעות שהוליכו ל'מבצע קדש' ופעולות הגמול. קושי גדול קיים בתחום המקורות למחקר. ראשית, על-אף העובדה שעקרונות נפתחו לעיון מסמכי משרד החוץ הישראלי הנוגעים לתקופה הזו, אין חשיפתם מלאה. קיימים חללים משמעותיים, הנובעים מקשיים מנהליים, ומה שחשוב הרבה יותר — בולטים בהעדרם מסמכי הממשלה, ועדת החוץ והבטחון של הכנסת, משרד הבטחון והמערכת הצבאית. היות וחלק לא-קטן של מדיניות החוץ של ישראל מצא ביטוי דווקא בגופים אלה, התייעוד הקיים לוקה מאוד בחסר. שנית, ובכל מה שקשור לנושא דיוננו, יומניו של דוד בן-גוריון מספקים לעתים תומר חשוב; אך מהיותם יומני-עבודה בעיקרם, מותירים הם סימני-שאלה לגבי דעותיו וגישותיו להרבה נושאים. התרכזותו בבעיות פנים ובטחון בתקופה זו בוודאי שאינה מקלה את מלאכת החוקר. כל האמור לעיל בא להצביע על הקושי הטמון בחקר הנושא הנידון, ולהדגיש כי מסקנותיו אינן אלא ראשוניות, עד שייחשפו מקורות נוספים.

מבט על העולם

כדי להבין את דעותיו והשפעתו של בן-גוריון על האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, ובמיוחד השאלה של טיב קשריה עם המעצמות הגדולות במחצית הראשונה של שנות החמישים, יש להבהיר כמה עמדות בסיסיות שלו בנושאים אשר היה להם קשר ישיר לבעיה הנידונה. גם מקורביו הפוליטיים של המנהיג הישראלי תהו הרבה על מה שנראה בעיניהם כקפיצות משונות בדעותיו. משה שרת, למשל, ביטא זאת בשיחה עם זלמן ארן בראשית 1955: 'שנינו שבענו מרורים מבן גוריון לא כן? בכל זאת נסכים כי אם יקרה דבר חלילה יהיה עולמנו הרבה יותר משעמם בהעדר

145

* נוסח ראשון של המאמר רואה אור באנגלית בספר המוקדש לשנת היובל להולדת דוד בן-גוריון, בהוצאת יד יצחק בן-צבי. המאמר מבוסס על מחקר אודות מדיניות החוץ של ישראל בשנים 1948-1956. אני חב תודה למכון דיווידס ליחסים בינלאומיים של האוניברסיטה העברית על סיועו בהכנת עבודה זו, ליהושע פרוינדליך על עזרתו בנכבדי גנזך המדינה ולטוביה פריילינג על הארת דרכי בארכיון המכון למורשת בן-גוריון.

ממנו איש אשר אנו תוהים תמיד על חידתו ושוברים ראשינו להבין לרעו!¹ לדבריו אלה של שרת היה כמובן ביסוס עובדתי, אך ברור לחלוטין כי בכמה עמדות-יסוד מדיניות של בן-גוריון, אשר אותן הכיר ככל הנראה היטב גם ארן, לא חלו שינויים גדולים משך זמן רב. הראשונה והחשובה ביותר אולי לענייננו היא היחס שקבע בן-גוריון בין הדיפלומטיה והעשייה הציונית. משלבים מוקדמים ביותר של צעדיו כפוליטיקאי בארץ הוא העניק עליונות מוחלטת לזו האחרונה. ההכרה במוגבלות היכולת של הדיפלומטיה והחשיבות חסרת הגבולות כמעט של צבירת הכוח הפנימי מצאה ביטוי כבר בתחילת דרכו הפוליטית. כך, למשל, כתב במאמר שפירסם ב'הפועל הצעיר' בראשית 1933:

אין לדעתי אשליה יותר גדולה מזו מראות את העם היהודי כגורם פוליטי עולמי המכריע את דרכן של מדינות גדולות כאנגליה. אף פעם לא היינו גורם כזה ואף פעם כנראה לא נהיה. אולם יש חוג ענינים שכוחנו בהם הוא יותר גדול מפילו מכוחן של כמה מדינות גדולות. אם הענין אינו שאלת חיים של אנגליה ואינו שאלת חיים של עם אחר אבל גורל קיומנו אנו תלוי כולו בענין זה הרי כוחנו אנו בענין זה הוא גדול משל אחרים ורצוננו ויכולתנו בענין זה הם המכריעים. לא רק כוחה של אנגליה בכללה גדול משלנו אלא אפילו כוחם של הערבים גדול משלנו. הם מרוכזים בארצותיהם, הם גם שליטים בכמה ארצות. אולם לגבי ארץ ישראל שאינה מהוה שאלת חיים לא לעם האנגלי ולא לעם הערבי, ולעומת זאת היא מהוה שאלת קיום, שאלת חיים ומות בשביל העם היהודי כולו. לא רק מבחינה היסטורית מופשטת אלא גם מבחינה אקטואלית וממשית, כוחו של העם העברי, רצונו ויכולתו של העם העברי הם הקובעים והמכריעים. זהו לדעתי היסוד למדיניות הציונית ורק לאור ראייה זו אנו צריכים ללכת בפעולתנו הציונית.

בן-גוריון ציטט עצמו בהרחבה כאשר הפנה את תשומת לבו של מערכת עיתון 'דבר', עשרים ואחת שנה לאחר-מכן, לנחישות דעתו בנושא והדגיש, כי 'אילו הייתי צריך להגיד דברים אלה היום — לא הייתי משנה אף מילה אחת בציטטות הנ"ל, אלא הייתי משמיט רק כמה את"ים מיותרים'.² במכתב שכתב חצי-שנה לאחר-מכן, לידדו ארי אנקוריון, אשר פרש בפניו חלופות מדיניות שונות כדרך לחלץ את ישראל ממצוקותיה הבינלאומיות, טען 'הזקן', כי הפתרון המשולש לבעיות אלה הוא 'בְּצִרּוֹן פְּנִימִי, בצרון פנימי, בצרון פנימי'.³

ואכן עקביות מחשבתו בבעיה זו הפכה אותו לנציג הבולט ביותר בהנהגה המדינית הציונית והישראלית של התפישה הרואה בעשייה את הכורח העליון של היישוב והמדינה היהודית; עשייה שלעתים אינה מתחשבת באילוצים חיצוניים. מלחמת השחרור היוותה לגביו הוכחה חד-משמעית לצדקת תפישה בסיסית זאת, אותה טרח להסביר בפני הכנס הראשון של שגרירי ישראל שנערך בתל-אביב בסוף יולי 1950. את מדיניות החוץ ומדיניות הבטחון הגדיר אז במלים אלה:

[הן] אמנות ולא מדע, ואין חלים עליהם כללים מוחלטים. שניהם משרתים מטרה אחת, לא רק משום שעושים שליחותם של גוף אחד, אלא דרכי הפעולה זהים. המטרה: שכנוע הצד השני לקבל דעת של הצד שלנו... רק קיומנו העצמאי — כשישנו — אפשר

1 מ' שרת, יומן אישי, תל-אביב 1978, ג, עמ' 678 (להלן: שרת, יומן אישי).
 2 הקטע מצוטט במכתבו של בן-גוריון למערכת 'דבר', 3 באפריל 1954, מדב"ג.
 3 המכתב מיום 30 באוקטובר 1954, מדב"ג.

להסבירו לאחרים בכוח היותו עובדה. לכאורה יש שני מאורעות הסותרים הנחה זו: הצהרת בלפור והחלטת או"ם. ההצהרה היתה פרי נסיבות המלחמה וצרכיה, ובלי לחץ מתמיד שלנו היתה נשכחת. להחלטה לא היה כושר ביצוע, והמדינה קמה בכוח מלחמתנו ובניגוד לגבולות או"ם.

כשקמה המדינה נכרכו בה שלוש בעיות: גבולות, פליטים, ירושלים. אף אחת מהן לא נפתרה ולא תיפתר בכוח ההסברה – אלא בכוח העובדה... אין לקבוע מסמרות – אבל בדרך כלל יש להניח הנחה שיצירת עובדה בפתרון שלוש הבעיות קודמת להסברה, ואין להרתע ממעשה אם הוא כרוך בתגובה בלתי אוהדת ורוגז עלינו. אין דבר. כמובן שיש גבול לאדישות זו – אנו תלויים בעולם הגדול ככל מדינה – ויותר מכל מדינה. אולם שני יחסי הכוחות במציאות – קודם ליחסי ידידות. אמנם אין אמצעי אבסולוטי במדיניות: הכל יחסי, גם כוח וגם הסברה. אולם אנחנו עומדים בתקופת כינון המדינה, וכינון המדינה קודם לכל, ולכן יצירת עובדות מלווה בהסברה אבל לא כפוף להסברה ולתוצאותיה. [לכן] מדיניות חוץ שלנו אינה אלא כלי עזר שני במדרגה, שלא כבמדינה קיימת וסטטית.⁴

ייחודה של מדינת ישראל, לפחות בתקופה הנדונה, היווה בהמשך לטיעון מרכזי זה גם את הגורם החשוב ביותר לכך שבן-גוריון החליט חצי-עשור לאחר-מכן לגרום לסילוקו של שרת מכהונת שר החוץ הישראלי. הוא הסביר אז לאחד מאנשי מפלגתו, כי לא היה לו 'ספק שבמדינה תקינה כדנמרק שיש לה בעיקר משא ומתן מסחרי ונימוסי עם שכניה, היה יכול [שרת] להיות שר חוץ מצוין'.⁵

תודעת ייחודה של מדינת ישראל היתה אצל בן-גוריון עמוקה מאוד גם מהיבט נוסף, אשר מהווה את התפישה השנייה החשובה בהתייחסותו לבעיית האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, והיא החשיבות יוצאת הדופן שבשמירה היהודית-ישראלית על עקרון העצמאות הרוחנית מתוך הכרה בערך הקיומי שלה. בעצמאות זו ראה בן-גוריון סממן פסיכולטי של ההיסטוריה היהודית העתיקה, כפי שהסביר זאת לחבריו במרכז מפא"י בסוף יולי 1948: 'עלינו לזכור... כולנו מורדים בעולם, כל העולם מקבל נצרות – ואנחנו מסרבים, חלק מהעולם מקבל איסלם ואנחנו מסרבים'.⁶ על-פי תפישתו, העקרון של סירוב לקבל באופן אוטומטי ומלכתחילה עקרונות ומעשים, היה גם, ומעל לכל, בעל משמעות מדינית נורמטיבית חשובה וכך הוא הציג את הנושא בפני מסבירים של מפלגתו:

עצמאות זה לא רק ענין מדיני. עצמאות זה ענין אינטלקטואלי ומוסרי. אנחנו בני חורין ואנחנו חושבים בעצמנו, שופטים בעצמנו ורואים דברים כפי שאנחנו רואים אותם ולא כפי שמצפים עלינו לראות אותם. אנחנו רואים אורות וצללים, אם אנחנו מוצאים אותם בכל מקום ובכל ארץ שאנו מוצאים אותם... אנחנו תלויים בעולם, באומות גדולות ובאומות קטנות, עם היותנו תלויים בעולם, אנחנו לעצמנו בני חורין. כח המחשבה וכח

4 יומן בן-גוריון, 22 ביולי 1950, מדב"ג. הדגשת המחבר.

5 מכתב בן-גוריון להרצל ברגר מיום 27 ביוני 1956, שרת, יומן אישי, ו, עמ' 1545.

6 דברים בישיבת מרכז מפא"י מיום 24 ביולי 1948 אה"ע.

המשפט וכח ההבחנה הוא שלנו. לא מכתיבים לנו איך לחשוב ומה טוב ומה רע.⁷ העקרון הרעיוני השלישי שעמד מאחורי גישתו הבסיסית של בן-גוריון לבעיית האוריינטציה הבינלאומית של ישראל במחצית שנות החמישים, היה חוסר האמון הבסיסי בעולם החיצוני, כרצונו הטוב ובמסוריותו. ביטוי לכך ניתן בדברים שרשם בסוף 1947, בהדגישו את האימרה, כי 'אומר יהודי פיקח כי שני גויים גרועים מאחד ובלי גוי לגמרי טוב'.⁸ שמונה שנים לאחר-מכן, בנימה אנליטית וקודרת יותר, פירט בפני הפיקוד הבכיר של צה"ל את דימויו המוצק לגבי עולם גויי זה ויחסו לשאלה היהודית:

מצבנו בעולם הוא כזה: יש גוש עולמי אחד שהוא רוצה להשמידנו, וזה גוש עמי ערב. יש גוש שני שאינו מוכן להשמידנו אבל מוכן לעזור לעמי ערב במלחמתם נגדנו וזה רוב עמי האיסלם. וישנו גוש שלישי שאין לו נגדנו כלום אבל מסיבות שונות אינו רוצה להכיר בקיומנו. עם כמו הודו — והודו היא גורם לא מבוטל, זה 400 מיליון אנשים ונהרו זאת אישיות בינלאומית. ויש גוש רביעי שהוא מודה במדינת ישראל אבל אינו מודה בקיום העם היהודי — וזה הגוש הקומוניסטי. ויש גוש חמישי שהוא מודה במדינת ישראל, אינו שולל קיום העם היהודי, אם כי לא איכפת לו אם תתקיים או לא, וזה כל השאר. כי אין הגויים מחויבים לדאוג ליהודים.⁹

ראייה זאת הולידה קביעה פרוגנוסטית, שהיתה נדבך רעיוני רביעי לתפישתו את האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, והיא העקרון של ההסתמכות על העזרה היהודית בכל מקום כציר מרכזי של מדיניות החוץ הישראלית. זמן קצר לאחר שבריטניה העבירה את הטיפול בבעיית ארץ-ישראל לאו"ם קבע בן-גוריון, כי 'במצב זה שנוצר בעולם — לא רק אתמול — יוכל העם היהודי לסמוך בעיקר על עצמו ורק מעט מאד על קצת הבנה, אולי קצת סימפטיה ממישהו בעולם, אבל להשען יכול רק על עצמו, לבטוח יכול בהחלט רק על עצמו'.¹⁰ במחצית 1950 הבהיר הוא לקהילייה הדיפלומטית הישראלית, כי 'כוחה של מדינה זו הוא לא ביהודים היושבים בארץ, משקלה הוא לא רק משקל המיליון היהודי בישראל. אם לא נדע להוסיף לכוחנו את משקל כל היהודים שבעולם אנו מחבלים במדיניותנו; היהדות העולמית היא משקל פוליטי כלכלי ומוסרי גדול'.¹¹ דברים אלה מובילים לעקרון החמישי שהינחה את בן-גוריון בתפישתו את האוריינטציה הבינלאומית של ישראל — האחריות הבלתי-מתפשרת של ישראל לגורלה של היהדות העולמית והצורך לדאוג, אמנם גם מטעמים תועלתיים אך גם על-פי צו מוסרי-ערכי, לקשר, לשלמות ולקיום הלאומי של הקהילות היהודיות בעולם כולו. להעדר קונפליקט צבאי ופוליטי בינלאומי היה בהקשר זה ערך חיובי מיוחד.

לשלום כזה, היה, בהתאם לתפישתו של בן-גוריון, גם ערך שלילי, והדבר קשור לעקרון השישי, שהיה ייחודי לאיש זה במהלך השנים הראשונות לאחר קום המדינה, והוא ההכרה המוצקת

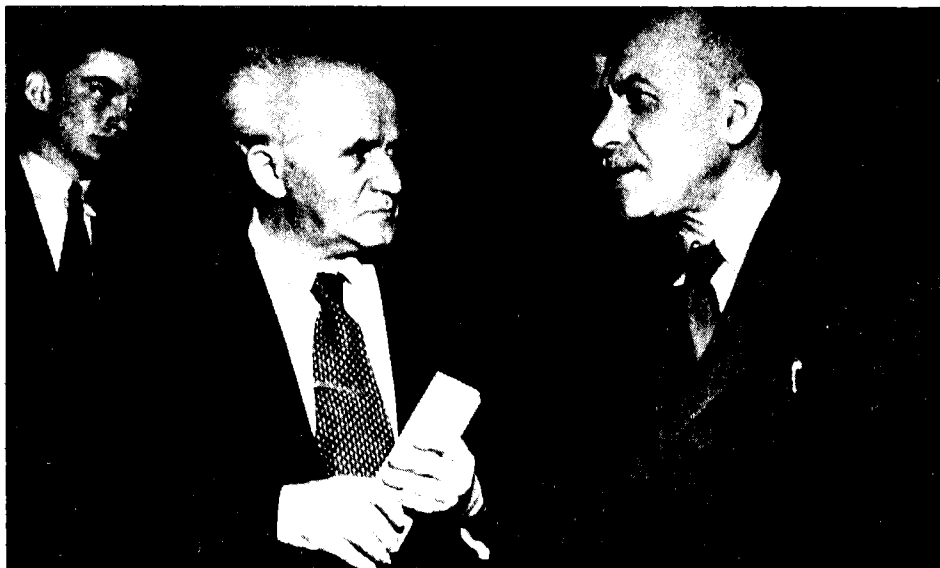
7 דברים שנאמרו ביום 7 בנובמבר 1948, גנוך, ארכיון אליעזר קפלן, 10/1/9.

8 טיוטת נאום ללא תאריך, כנראה מסוף 1947, אצ"מ S.44/57. על יסוד זה ראה גם: א' ביאלר, 'דוד בן-גוריון ומשה שרת, תדמיות והחלטות ערב הקמת המדינה' חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1971.

9 דברים שנאמרו ביום 5 ביולי 1955, גנוך, משרד ראש הממשלה, ג'5565/71.

10 דברים בישיבת מרכז מפא"י מיום 26 באפריל 1947, אה"ע.

11 דברים שנאמרו ביום 17 ביולי 1950, גנוך, משרד החוץ, 2384/15.

פגישה עם אחד מנציגי פולין לאומות המאוחדות, לקראת החלטת האו"ם, מאי 1947

כפוטנציאל העוצמה הישראלי ובמשמעויותיו הגלובליות. בניגוד חריף להכרתו, כי ערכם הפוליטי של הערבים בחישוב המעצמתי בזמן שלום בינלאומי הוא רב בהרבה מהערך של ישראל, עמדה הערכתו, כי במצב של קונפליקט צבאי ברמה הגלובלית המצב יתהפך לחלוטין:

במקרה של מלחמה יודקקו לנו כמעט לא פחות מאשר אנו ניזקק לאחרים באיזור זה. כי אינני מתאר לי שבמלחמת עולם תוכל אמריקה, אנגליה או מישהו אחר, לשלוח הנה רבע מיליון חיילים, להחזיק אותם על כל הציוד הדרוש להם. משום כך יודקקו לפוטנציאל האינדוסטריאלי המדעי והטכני שלנו. כך שאנו לא נאכל לחם חסד במקרה כזה.¹²

מעבר למקוריות והייחודיות שבתפישת ערך הכוח הישראלי בהקשר זה היה בן-גוריון מן הראשונים בארץ שקבעו יחס ברור וחיובי בין התחדדות הקונפליקט הבין-מעצמתי וסכנת המלחמה הגלובלית והקשריה האזוריים ובין עליית הערכיות האסטרטגית של ישראל. שישה עקרונות יסוד כלליים אלה היו מלווים בשתי התייחסויות מדיניות ספציפיות, שהיתה בהן מידה רבה מאוד של עקביות במהלך מחצית שנות החמישים, ואשר קבעו במידה לא-מעטה את עיצוב גישתו של בן-גוריון לשאלת האוריינטציה הבינלאומית של ישראל. הראשונה בהן היתה יחסו הכללי לבריטניה, והשנייה – יחסו לברית-המועצות. גישות אלו חשובות במיוחד גם מפני שמדינות אלה ייצגו צדדים שונים בקונפליקט הבין-מעצמתי האזורי והבינלאומי באותה תקופה. ההתייחסות של בן-גוריון לכל אחת מהן קבעה לכן פרמטרים בסיסיים וקונקרטיים לפרוגנוזה של האוריינטציה הישראלית בתחום הגלובלי באותה תקופה.

בעקבות המיפנה, שחל ככל הנראה בשלהי 1946 בעמדתה של ברית-המועצות לשאיפות הלאומיות של התנועה הציונית, המחלקה הרוסית של הסוכנות היהודית (גוף מנוון ביותר עד אז)

משה שרת ואדוארד גיון
(Guyon), הנציג המיוחד
של צרפת בישראל
שהועלה מאוחר יותר
לדרגת שגריר, הקריה, תל-
אביב, יולי 1949

קיבלה דחיפה גדולה. אחת מפעולותיה של מחלקה זו באותו זמן היתה עריכת סקירה לבדיקת התייחסויותיו המילוליות של בן-גוריון לברית-המועצות במהלך תקופת פעילותו בהנהגה המדינית של היישוב, ככל הנראה כדי לדעת במה יוכלו אויבי המדינה שבדרך להיאחזו על-מנת לטרפד את ההתקרבות האפשרית בין שני הצדדים. בסיכום הסקירה הועלתה המסקנה בלשון המעטה, כי 'הרבה חיבה יתרה לברית המועצות לא תמצא בכל אלה'.¹³

העיונות שבן-גוריון פיתח כלפי האידיאולוגיה, המשטר וההנהגה הקומוניסטיים במהלך דרכו הפוליטית הרבה לפני קום המדינה, היתה מוכרת היטב בישוב היהודי בארץ גם מוויכוחיו עם 'השומר הצעיר' והמפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל, והפכה אותו לאחד הבולטים המחזיקים בדעות אלה בהנהגה הציונית.¹⁴ שלילת הטוטליות המדינית, הרעיונית והפיסית בברית-המועצות פנימה וביחסיה החיצוניים, וכן ההכרה בעוינות הבלתי-מתפשרת של הקומוניזם לתנועה הציונית היו מוחלטות. כל אלה לא השתנו לאחר הקמת המדינה, אף לנוכח התמיכה שהושיטה ברית-המועצות להקמתה של מדינת ישראל לפני ואחרי מאי 1948. עם זאת, קשה היה לבן-גוריון להתעלם מסיוע זה, שהיה אכן מרעיש בהקשר ההיסטורי של יחסי הציונות והקומוניזם, ושמשה שרת הגדירו חודש לאחר ההכרזה על עצמאות ישראל כ'תמורה המהפכנית ביותר שחלה במעמדה המדיני של הציונות ומעמדו המדיני של העם היהודי בעולם מאז הצהרת בלפור'.¹⁵ המסקנות שבן-

13 ביאלר (לעיל, הערה 8), עמ' 50.
14 ראה: S. Sandler, 'Ben Gurion's Attitude Towards the Soviet Union' *Jewish Journal of Sociology*, XXI, 2 (1979), pp. 145-160
15 דברים במועצת מפא"י, 18 ביוני 1948, אה"ע.

גוריון הסיק מאירוע זה, לפחות במהלך השנים הראשונות לקיום המדינה, היו כי מודוס ויונדי מדיני מסוים יכול להתקיים ביחסים בין שתי המדינות, למרות הניגוד האידיאולוגי בין הציונות לקומוניזם.¹⁶

עם זאת ומעל לכל אלה ברור לחלוטין, כי מסקנה זו לא גרמה לשינוי בכל מה שקשור להכרתו העמוקה של בן-גוריון, כי על הציונות לא להירתע ולעתים ליזום במלוא המרץ מאבק רעיוני בקומוניזם הסובייטי כאידיאה, כפי שניסח זאת בפני חבריו במזכירות מפא"י בראשית יולי 1949: 'אין חירות פוליטית אבסולוטית, אין אנו בני חורין לעשות כל מה שאנחנו רוצים... לאו דוקא מבחינה מוסרית אלא מבחינת התועלת... לא כן חירות מוסרית. חירות מוסרית אשר איננה שלמה היא לא חירות. יש דברים אשר אינם ניתנים לחצאים, אמת אינה ניתנת לחציה'. בן-גוריון עצמו היה מודע לכך, כי עקרון זה יוצר קושי שלא קל להתגבר עליו — להבדיל בין התייחסות לברית-המועצות וההתייחסות לאידיאולוגיה הפוליטית שלה — קושי שבסופו של דבר מנע גם ממנו עצמו ליישם בפועל פתרונות-ביניים; כפי שניסח זאת באותה הזדמנות: 'במצאות לא תמיד קל למצוא את הגבול היכן מתחיל הקומוניזם והיכן מתחילה ברית-המועצות כהויה הסטורית... יש בזה מעין אקרובטיקה...'. עם זאת הוא לא נזקק לשום כושר אתלטי מיוחד כדי לחתוך קשר גורדי זה לפחות במובן אחד — המאבק האידיאולוגי והפוליטי הבלתי-מתפשר והבלתי-נתון לשיקולים של זהירות ותועלת במדיניות חוץ כנגד השמאל הקיצוני בארץ, ובמיוחד מפ"ם, אשר נקבע כיעד פוליטי בעל חשיבות מרכזית על-ידי בן-גוריון החל מהקמתה של מפלגה זו, בשנת 1948.¹⁷

החשש מפני השמאל לא נבע רק מעוצמתו האלקטורלית, אלא מהיותו בר-פלוגתא משמעותי במישור האידיאולוגי. בדבריו בפני הוועדה המדינית של מפא"י בספטמבר 1951 ביטל ראש הממשלה את מרבית המפלגות בארץ וטען, כי אינו 'רואה את מפלגת הציונים הכלליים כמפלגה, אין לה כל אידיאולוגיה, זהו חבר אינטרסנטים על חשבון המדינה והכלל, גם הפועל המזרחי הוא חבר אינטרסנטים אולם על עניני דת ורוח'.¹⁸ מפ"ם בלטה בהעדרה מקטגוריה זו של מפלגות חסרות-משמעות. ואכן המאבק חסר הפרשות שבן-גוריון ניהל במפ"ם וראשיה, אשר נבע גם מחשש שמא היא גיס חמישי קומוניסטי במדינת ישראל,¹⁹ התחולל אמנם בעיקרו בהקשר פוליטי ואידיאולוגי פנימי, אך אין ספק שלא הקל על המהלך האקרובטי שדרש בן-גוריון בהתייחסות לברית-המועצות מחד ולקומוניזם מאידך. להיפך, התיעוד העשיר שנחשף אודות עמדתו הנחרצת בעימות עם מפ"ם, מהווה הוכחה חותכת, כי הזהירות שאולי גזר על עצמו בכל מה שקשור לביקורת גלויה וישירה על ברית-המועצות כמעט לכל אורך המחצית הראשונה של שנות החמישים, הסתירה עיונות אידיאית ופוליטית למדינה זו. לפיכך ניתן אולי לומר, כי חופש הביטוי שבן-גוריון הירשה לעצמו במאבק עם מפ"ם הדוגלת באוריינטציה בינלאומית פרו-סובייטית, היה מכמה בחינות מכשיר לפתרון הקושי להציג פומבית את עמדותיו הבינלאומיות הישירות בנושא זה. מכל מקום בן-גוריון היה במהלך כל אותה תקופה עקבי בראיית ברית-המועצות כאויב אידיאי

16 ראה דברים שנאמרו ביום 7 ביולי 1949, אה"ע. זה המקור לציטוט שלהלן עד שיצוין אחרת.

17 ראה: U. Bialer, 'Our Place in the World': Mapai and Israel's Foreign Policy Orientation 1947-1952', *Jerusalem Papers on Peace Problems*, 33, 1981

18 דברים שנאמרו ביום 13 בספטמבר 1951, אה"ע.

19 ראה ראיון של א' שאלתיאל עם בן-אהרון, 1976, מדב"ג.

מסוכן, אשר אין להעלות על הדעת אפשרות של יצירת קשר פוליטי-אסטרטגי אתו, אך אשר ניתן אולי להיעזר בו בנסיבות מסוימות. בשני המקרים יש להיזהר מעימות חזיתי עם מעצמה זו. אותה עוצמה לא היתה קיימת בהתייחסותו של בן-גוריון כלפי בריטניה, המדינה שבמשך עשרות שנים שלטה בפוליטיקה הבינלאומית של האזור. עם זאת, חשדותיו בכוונותיה, העובדה שגילה במדיניותה בעיקר סממני-עוינות, ולכן ראה בה גורם אשר אין לסמוך עליו – הוכרו זה מכבר ומצאו להם ביטויים חשובים במהלך ההיסטוריה הדיפלומטית של ישראל בשנים 1948-1956. עמדות אלה הושפעו ללא ספק מהקונפליקט החמור בו עמד בן-גוריון כמנהיג היישוב היהודי מול הבריטים בתקופה הקריטית של המאבק המדיני להקמת המדינה משלהי מלחמת-העולם השנייה ועד למחצית 1948, ולא פחות מכך עקב תפישתו תוך כדי מלחמת השחרור, כי בריטניה הינה האויב 'הבלתי-נראה' אך המשמעותי מאוד של ישראל במהלך אותו מאבק צבאי ופוליטי.²⁰ ההכרה הבריטית בישראל בשנת 1949 וכינון היחסים הדיפלומטיים המלאים בין שתי המדינות לאחר-מכן לא היה בהם כדי לטשטש אצל בן-גוריון את הדימוי של ממשלת בריטניה כממשיכת הקו האנטי-ציוני של בוויין; והוא היה עקבי לחלוטין בתפישה זו.

כך, למשל, בראשית ינואר 1950 הסביר לאחד מראשי הידידים של ישראל בארצות-הברית, כי אינו יודע אם אנגליה מסוגלת להיות פרו-ישראלית, אם 'מתוך חשבונותיה היא לא תנהל מדיניות עוינת כפי שהיא מנהלת ולא תזין הערבים ולא תתן להם להשלים אתנו'.²¹ שנה לאחר-מכן הגדיר

20 ראה: מ' ברזוזהר, בן-גוריון, ב, תל-אביב 1975, עמ' 859; נ' לורך, 'מדינה קטנה מול מעצמה גדולה (ה"אולטימטום" הבריטי לישראל בדצמבר 1948; האיום הסובייטי על ישראל בנובמבר 1956)'. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1985, עמ' 156-160.

21 יומן בן-גוריון, 20 בינואר 1950, מדב"ג.

טקס הגשת כתב-האמנה של השגריר הראשון של בריטניה בישראל, אלכסנדר נוקס הלם, בקריה בתל-אביב, 27 במאי 1949

משמאל: דגלי ארצות-הברית וברית-המועצות מתנוססים זה ליד זה על גג מלון 'גת-רימון', בו שכנו שגרירי שתי המעצמות (מקדונלד וירשוב), תל-אביב 1949. מימין: משה שרת והציר הראשון של ברית-המועצות, פבל ירשוב, ספטמבר 1948

בפני צמרת משרדי החוץ והבטחון בארץ את הקו הבריטי כלפי ישראל כעוין לחלוטין בנימוק, כי 'לא קריפס [שר האוצר הבריטי], לא מוריסון [סגן ראש ממשלת בריטניה] ולא באוואן [שר הבריאות הבריטי] מנהלים מדיניות חוץ [בריטית] אלא בוין וזו מדיניות איבה'.²² לפי דעתו, השינויים הפרסונליים בצמרת הבריטית לא יצרו שינויים בתוכן הקונספציה האנטי-ישראלית, ושנתיים מאוחר יותר קבע בפני הוועדה המדינית של מפלגתו, כי 'אידן ממשיך במדיניות של בוין'.²³ הדימוי של המשך הקו העוין מצד הבריטים הודגש בראשית נובמבר של אותה שנה, כאשר בן-גוריון קבע ממקום גלותו הפוליטית בשדה-בוקר במכתב לשרת, אז ראש ממשלת ישראל, כי 'המנטליות [הבריטית] של ועידת לונדון משנת 1938 עומדת בתוקפה ללא שינוי כלשהו. כך דיברו מלקולם (מקדונלד) והליפקס. הם בלי ספק משקפים עמדת אנטוני [אידן]'.²⁴ תחושה זו הועברה בלשון המעטה לשליח הנשיא האמריקאי, אשר ניסה לתווך בין מצרים וישראל בראשית 1956.

22 שם, 27 בינואר 1951.

23 דברים שנאמרו ביום 28 במארס 1953, אה"ע, 26/53.

24 המכתב מיום 9 בנובמבר 1954, שרת, יומן אישי, ב, עמ' 600.

המנהיג הישראלי טען, כי בממשלות ארצות-הברית, צרפת והסקנדינביות קיים רצון טוב כלפי ישראל, 'מה שאי אפשר לאמר לגבי בריטניה'.²⁵ ההתפתחויות המדיניות במחצית השנייה של 1956 לא היה בהן כדי לשנות תפישה זו, ומיכאל בר-זוהר הגדיר את חששותיו של בן-גוריון מפני שותפות אסטרטגית עם בריטניה כ'תהומיות'.²⁶ לא בכדי קבע ה'זקן' אז כתנאי-יסוד לשותפות זו את התחייבותה של בריטניה, 'לא רק שתדע ותרחיב אלא שגם תוכטח במפורש אי התערבות נגדנו'.²⁷ ההשפעה של גישה זו על הדיפלומטיה הישראלית בתקופה של החודשים שקדמו למבצע קדש היתה ברורה, אך היה לה תפקיד שלא הוכר במלואו עד כה גם על גיבוש האוריינטציה הכללית של מדיניות החוץ הישראלית במהלך שמונה השנים שקדמו למלחמה זו.

*

ההשפעה המצטברת של הגישות שנמנו כאן היתה חד-כיוונית, לפחות במובן משמעותי אחד. בן-גוריון הבין את הצורך והחיוניות המיוחדת במינה של ישראל בקשר חיצוני, שעיקרו סיוע בתחומים קריטיים של ביסוס עצמאות, כמו כלכלה ועלייה. 'בימינו אין אף מדינה אחת בודדה', הסביר הוא ככנס סגור של הפיקוד הבכיר של צה"ל ב-1955, 'אולם יש הבדל בין זיקתנו ובין זיקת מדינות אחרות, יש הבדל בתוקף הזיקה, בחיוניות הזיקה וגם בהיקפה'.²⁸ נראה, כי נחיצות זאת בסיוע חיצוני, שהיתה עשויה לפתח אוריינטציה בינלאומית שעיקרה נכונות להישענות רבה על גורם חיצוני, תוך נכונות לתשלום מחירים מדיניים משמעותיים בזירה הבינלאומית עקב כך לא הולכה בכיוון זה. הדרך הבין-מעצמתית שהתווה בן-גוריון במהלך שמונה השנים הראשונות לעצמאות ישראל ניתנת לניסוח הכולל ביותר כ'עובדות ולא אַמנות'. ואכן סקירה תמציתית של התפתחות הקווים העיקריים במדיניות הגלובלית של ישראל מגלה את ההשפעה הרבוע עליהם, שהיתה לתפישות הבסיסיות של בן-גוריון שנמנו לעיל.

ישראל בין מזרח למערב

הקו הרשמי שאפיין את מדיניותה הגלובלית של ישראל בשנותיה הראשונות הוגדר פעמים רבות בטעות כמדיניות של 'אי-הזדהות'. אולם המאפיין אותה יותר הוא העיקרון של 'דפוק על כל דלת', אשר פועל-יוצא ממנו הוא זהירות רבה מתמיכה שיטתית בעמדות בינלאומיות של המעצמות השונות. העזרה שהושיט הגוש המזרחי לתקומת המדינה בהצבעות באו"ם, בתחום הסיוע הצבאי ובעיקר בנושא העלייה הפכו את הקו האנטי-סובייטי למדיניות משוללת כל הגיון מדיני במהלך השנים הראשונות לאחר העצמאות. גם קו ברור אנטי-מערבי היה חסר-הגיון, הן בגלל מציאותו של יישוב יהודי גדול, חופשי ובעל השפעה בחלק זה של העולם, והן בגלל הסיוע הכלכלי והמדיני שגוש זה הגיש למדינה באותה תקופה. הקו הפרגמטי הזהיר של חיפוש אחר סיוע בכל מקום, תוך המנעות מחציית רוביקון בינלאומי, היה לכן טבעי. תרומתו הרעיונית של בן-גוריון למדיניות זו היתה רבה והתבטאה בהדגשת מספר יסודות מרכזיים. החשוב בהם אולי הוא הכרתו המוקדמת בכך, כי עידן האוריינטציה הציונית המסורתית של השענות בולטת על כוח או כוחות גדולים

25 ראה: D. Ben-Gurion, *My Talks with Arab Leaders*, Jerusalem 1972, p. 319.

26 בר-זוהר (לעיל, הערה 20), ג, עמ' 1216.

27 מ' דיין, אבני דרך, תל-אביב 1976, עמ' 231. הדגשת המחבר.

28 ראה לעיל, הערה 9.

בן-גוריון והאוריינטציה הבינלאומית של ישראל

חיצוניים, הגיע לקיצו, וכי יש לשנות בצורה קיצונית את דפוסי המחשבה והעשייה הבינלאומיים, שאפיינו את המפעל הציוני בארץ. במכתב שכתב לחברי הנהלת הסוכנות כבר במחצית אוקטובר 1946 קבע בצורה נחרצת את העקרון של 'עצמאות התנועה הציונית ביחסיה עם שליטי העולם' כקו אוריינטציוני בסיסי:

לא עוד תלות מוחלטת וזיקה חד צדדית למדיניות האנגלית גם לא השתעבדות למדיניות של מעצמה אחרת. במדיניותנו החיצונית נסתים הפרק של מדיניות אנגלו-צנטרית ויש להתחיל במדיניות של עצמאות יהודית במלוא המשמעות ובכל המשמעות של מושג זה.²⁹

בן-גוריון לא חיפש תחליף לאנגליה בהקשר זה, אלא המליץ בפני ההנהגה המדינית של היישוב לאמץ חשיבה חדשנית. הדברים פורטו ונותחו בהרחבה בפני מרכז מפלגת פועלי ארץ-ישראל כבר בסוף אפריל 1947, זמן קצר לאחר שבריטניה העבירה את הטיפול בארץ-ישראל לאו"ם.³⁰ מעבר לניתוח פרגמטי, אשר הצדיק בעיני בן-גוריון מדיניות של שלילת אוריינטציות ייחודיות שונות, שהיו מקובלות ביישוב היהודי באותה תקופה, טען הוא באותה הזדמנות, כי הוויכוח על אוריינטציות בינלאומיות כבסיס לקיום מדיני של המדינה שכדרך מבטא מעל לכל הרגלי-מחשבה מיושנים, שעיקרם השלמה זו או אחרת עם צורות שונות של שליטה והשפעה חיצונית. תפישה זו נוצרה, לדעתו, בגלל ייחודו של המקרה ההסטורי, 'שמדינה אחת קבלה על עצמה שלטון על מנת לאפשר לעם זה, לעם אחר להכנס לארץ ולהיות בה רוב ושליט'. מצב זה, שאפיין את הקיום הציוני בארץ-ישראל, יצר הלך-מחשבה, אותו תיאר כך:

כבר אינו יונק מהמציאות, אלא יונק מהאינרציה. התרגלנו לכך ואיננו מבינים מדוע לא ימשיכו לעשות זאת, מדוע אנגליה לא תמשיך לעשות זאת או אנגליה ואמריקה או אנגליה אמריקה ורוסיה, מדוע הם לא יקחו את הטורח הנעים להיות שוטר בארץ ולדכא את מי שצריך לדכא והיהודים פטורים מעול השלטון, הם... יסדרו להם עליה... הם יבנו את הארץ... הם ישנו את אופי הארץ, את יחסי הכוחות בארץ ובמזרח (התיכון)... מלבד האינרציה המחשבתית הפסולה והמסוכנת איני רואה שום סמך לאיולת המחשבתית הזאת.

ההתייחסות של בן-גוריון היתה אמנם לאפשרויות קונקרטיות של פתרונות אפשריים לבעיית ארץ-ישראל במסגרת דיוני האו"ם, אך מאחוריה עמד הרצון לקביעת משמעותו של עקרון חדש בתחום מדיניות החוץ הציונית – האוריינטציה על עצמנו. מעבר למהפכה המדינית במעמדו של היישוב, אשר חייבה לפי דעתו של בן-גוריון שינויים במחשבה הבינלאומית בכיוון שהצביע עליו, היו גם מספר נימוקים פרגמטיים, שנתנו תוכן חיובי וקונקרטי לשלילה הקטגורית של הגישות האוריינטציוניות, שהיו מקובלות אז במידה זו או אחרת בארץ. את המטרה האופרטיבית העליונה בתחום מדיניות החוץ הגדיר הוא כך: 'לעשות את כל הצעדים במידה שזה אפשרי בשביל למצוא הבנה אם לא ידידות בכל מקום בעולם, בשורה הראשונה אחרי אנגליה ואמריקה ברוסיה ובארצות הכפופות לה'.

29 המכתב מיום 13 באוקטובר 1946, מדב"ג.
30 הדברים נאמרו ביום 26 באפריל 1947, אה"ע.

בן-גוריון ביסס קביעה זו על-ידי שלילה של שלוש אוריינטציות ייחודיות, שהיו מקובלות על פלגים פוליטיים שונים ביישוב: האוריינטציה הבריטית המסורתית, המוצאת את התקווה בעזרה האנגלית וממנה בלבד; האוריינטציה האנטי-בריטית, הרואה בארצות-הברית את האנטיתזה לאנגליה; ובמידה ומתקבלת חלוקת העולם לשניים – אנגלו-סקסים מחד וסלבים מאידך – ראיית החלק השני כבסיס העיקרי לתמיכה. שני נימוקים יסודיים עמדו בבסיס התנגדותו זו: ראשית, אין ניגוד בין אנגליה וארצות-הברית. 'מדינות אנטי בריטית מובהקת לכן היא במידה רבה מדינות אנטי אמריקאית, היות ולא תיתכן שום מדיניות ציונית שהעם היהודי לא ינקוט בה נשללת אפשרות של מדיניות אנטי אמריקאית משום שחציו של העם היהודי נמצא באמריקה'.

כשם שגישה אנטי-אנגלית פסולה בעיניו, גם אוריינטציה אקסקלוסיבית בריטית לא תצלח: הסגרת עתידנו... פירושה השלמה, אין דבר. אנגליה מציקה לנו קצת עכשיו היא מחר תתקן את המעוות, אין לנו להתרגז ואין לנו להאבק. היא איננה אוריינטציה ציונית וגם מבחינה אקדמית אינטלקטואלית אין היא מוצדקת ואין לה שום יסוד.

הנימוק היסודי השני לשלילת אוריינטציה ייחודית במדיניות החוץ נובע מהתפישה, כי אמנם על הציונות לחפש הבנה ברוסיה, 'כי זה כוח עולמי גדול וגדל מפני שהיא חולשת על שורה של מדינות שאינן אויבות לנו מבחינה ציונית [ושבה] ובארצות הנתונות תחת שלטונה והשפעתה נמצא החלק השני של היהדות'. אך בד-בבד אל לה לציונות להכריז על עצמה לא רק במעשים, אלא גם לא במוחנו ובלבנו, כי בין שני חצאי העולם 'המתגוששים על עתיד העולם נהיה אנו שיכים לחצי הנקרא רוסיה הסובייטית'. הטיעון העקרוני של בן-גוריון היה זמניותם וארעיותם של בריתות ומצבי-עוינות בהיסטוריה. הוא טען באותה ישיבה, כי ייתכן שמצב המלחמה הקרה בין ארצות-הברית וברית-המועצות לא יאריך זמן:

אין זה מן הנמנע שבמצב הפנימי ברוסיה, ההרס וצרכי הרקונסטרוקציה יביאו לידי כך שתהיה אהבה גדולה בין רוסיה לאמריקה, שכל הקומוניסטים בעולם ישירו שירי אהבה לטרומן או לונדנברג אם יהיה הנשיא, וההתנגדות לאמריקה תהיה בזמן ידוע פשע אצל קומוניסטים כמו שהיה זמן ידוע שאסור היה להציג שום דבר שמגנה את הנאציזם. ואנו נרכוש לנו את הכוז והשנאה של העולם האנגלו סקסי אבל גם לא נשיג ולא כלום מהעולם הסובייטי.

גם במצב הנתון של עוינות 'בין שני חצאי עולם' מצא בן-גוריון ודאות גיאואסטרטגית, השוללת כדאיות של נקיטת עמדה חד-צדדית ברורה לכיוון הסובייטי:

במשך עשר השנים הקרובות לכל הפחות השלטון הבלתי אמצעי בחבל זה של העולם ימצא בידי העולם האנגלו סקסי... לכן גם אילו היינו רוכשים את הידידות של העולם הסובייטי והסלבי לא היה זה מן ההכרח מכריע את הכף אילו על ידי כך היינו רק מביאים לאיבה מוחלטת של העולם האנגלו סקסי, כי בתקופה הקרובה העולם האנגלו סקסי יכריע בחבל זה של העולם.

דברים אלה התבטאו במדיניות החוץ של ישראל בקווי היסוד לתכנית הממשלה, שנקבעה לאחר הבחירות הראשונות (בראשית 1949), אשר קבעו כי מדיניות החוץ של ישראל תהיה מושתתת על נאמנות לעקרונות המונחים ביסוד מגילת האו"ם וידידות עם כל המדינות שוחרות השלום

בן-גוריון והאוריינטציה הבינלאומית של ישראל

ובמיוחד עם ארצות הברית וברית המועצות.³¹ בפועל תורגם קו זה לזהירות רבה בביטויים בתחום הבינלאומי של ההנהגה הישראלית, במיוחד בהצבעות, במסגרת האו"ם, אליו הצטרפה ישראל במחצית 1949. ובהדגש חיפוש הקשר והידידות בכל מקום.

קו זה תאם את התפישה של בן-גוריון, ואף שמירב תשומת לבו במהלך שמונה-עשר החודשים הראשונים לקיום ישראל, כמו גם לאחר-מכן, הופנה לבעיות-פנים יותר מאשר לנושאי חרץ, גם בתקופה זו גילה פעילות בתחום האוריינטציוני, בעיקר בהבהרות פנימיות וחינוניות של מהות הקו הגלובלי של המדינה הצעירה. במישור הפוליטי הפנימי לא הסתיר בן-גוריון ממנהיגי מפ"ם, במהלך המשא-ומתן הממושך על אפשרות שיתופם בקואליציה הממשלתית, כי הקו המדיני שקבע לישראל מקורו במידה רבה בתפישה תועלתנית, אך לא בניטרליות אידיאולוגית. בסוף 1949 הגדיר זאת להנהגת מפ"ם כך: 'את נשמתו לא ימסור אבל את מכנסיו הוא מוכן למסור בשביל קליטת עליה'.³² בפגישה נוספת, חודשים אחדים לאחר-מכן, הבהיר מדוע הוא שולל מכל וכל ניטרליות בינלאומית, לפחות בניסוחיה של מפ"ם, היות ו'זהו טריק, תכסיס פוליטי קומוניסטי, המונח ניטרליות חל רק בתקופת מלחמה בפירוש בינלאומי'.³³ דווקא בפני מנהיגי מפלגה זו הירשה בן-גוריון לעצמו לחשוף את מגבלות הביטוי החיצוני של מדיניות החרץ של ישראל כלפי ברית-המועצות. באותה הזדמנות הוא הגדיר, כי 'איני מוכן להיות ניטרלי. [אני] רואה את ברית-המועצות אויב מספר אחד של הציונות והעולם כולו. [אני] מוכן רק לדבר אחד, שלא יהיו ביטויים אנטי ניטרליים. [אני] מוכן להמשיך במעשים ולהפסיק בהכרזות וביטויים, זה הגבול'.

בפני אישים מבחור בן-גוריון היה לעתים בוטה פחות, אבל חד-משמעי. כך, למשל, טען בפני נציג של משרד החרץ האמריקאי, שגשלח ארצה בסוף 1948 לברר האם ישראל תהיה מדינה 'אדומה':

מהות יהודי ארץ ישראל — עוד לפני המדינה — היא לא תלות (כלכלית מחשבתית פוליטית), אין אנו מחקים מישהו — אלא הולכים בדרכנו. אנו לא דומים לליבור באנגליה, לקומוניזם ברוסיה או לסוציאלי-דמוקרטים בגרמניה... לא נכפף לא לאמריקה ולא לרוסיה — נלך בדרכנו.³⁴

למקמהון, שליח הקרדינל הקאתולי-אמריקאי, הבהיר ראש ממשלת ישראל בראשית אוגוסט של השנה שלאחר מכן (כלומר, אוגוסט 1949), כי 'התוכן' של המורשת הלאומית [היהודית] לעולם לא יוכל להסתגל למערכת המונעת חירויות אנושיות חיוניות... האופי היהודי חייב לראות בקומוניזם סכנת מות לערכי אנוש'.³⁵ חודשים אחדים לאחר-מכן הבטיח לשגריר ארצות-הברית בתל-אביב, כי 'רומא תעשה קומוניסטית לפני ירושלים'.³⁶

בכמה הזדמנויות במהלך אותה תקופה הסביר בן-גוריון מדוע אין ישראל יכולה לסטות גם

31 ראה מכתבו של בן-גוריון לזלמן ארן מיום 4 במארס 1949, גנון, משרד ראש הממשלה, 5373/1184.

32 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפ"ם מיום 10 בנובמבר 1949, ארכיון הקיבוץ המאוחד (להלן: אה"ה).

33 דברים שנאמרו ביום 9 בפברואר 1950, שם.

34 יומן בן-גוריון, 25 בנובמבר 1948, מדב"ג.

35 ראה: א' ביאלר, 'הדרך לכיריה: הפיכת ירושלים למקום מושבה הרשמי של ממשלת ישראל בשנת 1949', קתדרה,

35 (ניסן תשמ"ה), עמ' 178.

36 ראה דיווח על פגישה זו ב' Foreign Relations of the United States (=FRUS), 1949, pp. 1521-1522.

פגישה עם
נשיא ארצות-הברית,
הרי טרומן

לכיוון השני. כך, למשל, הסביר ראש הממשלה הישראלי בראשית 1950 למנהיג יהודי אמריקאי שביקר אז בארץ, מדוע למרות האווירה האנטי-קומוניסטית בווינגטון ועל-אף חוסר הנחת המסוים שם מהמדיניות הגלובלית של ישראל (אשר גרם מצוקה כלשהי ליהודי אותה מדינה), נותרו שלוש מערכות-שיקולים נגד שינוי קיצוני בה.³⁷ הנימוק הראשון, שהטריד את בן-גוריון גם זמן רב לאחר-מכן, היה חוסר הבהירות לגבי תכניתיה הצבאיות של ארצות-הברית במזרח-התיכון — 'האם תלחם אמריקה על המזרח הקרוב או תפקיר אותו לנפשו? בכל אופן לא תשלח הנה אמריקה כוח צבאי גדול להגן אך ורק עלינו'. במצב כזה אין זה מפתיע, שהתקשרות אסטרטגית עם המערב נתפשה כטומנת סיכונים רבים. הנימוק השני, שגם הוא המשיך להשפיע זמן רב לאחר-מכן, היה קשור לנושאי עלייה: 'כל מבטחנו הוא בעליה. רומניה סגורה אבל לא נוכל לותר בקלות על מאות אלפי יהודים. יש עוד עלייה מפולין צ'כיה בולגריה. אם יש איזה סיכוי שהוא להביא יהודים מהמזרח וביחוד רומניה — אסור לנו להפקיר אותם'. ולבסוף הציג בן-גוריון שיקול, שנהג לגלות אז בצורה ברורה בעיקר ליהודים ולא לדיפלומטים זרים. היתה זו עדיין בריטניה, ולא ארצות-הברית, ששיחקה תפקיד מכריע בעיצוב המדיניות הבינלאומית במזרח-התיכון. בן-גוריון נרתע מקשירת גורלה של ישראל במדינה זו.

עד ראשית 1950 לא הוצג אתגר חיצוני ופנימי מהותי לקו הבסיסי הגלובלי הזה של ישראל. מציאות זו החלה להשתנות באותם חודשים, ועמה חל גם שינוי בגישתו של בן-גוריון לנושא. שני גורמים חברו ליצירת המציאות השונה הזו: האחד היה השינוי המהותי שחל באווירה בווינגטון כלפי מדינות שלא הזדהו בצורה מפורשת עם ארצות-הברית בקונפליקט המדיני עם ברית-המועצות. המסרים שהגיעו ארצה מהנציגות הישראלית בווינגטון הצביעו על כך עוד מהשליש האחרון של 1949, ואלה הפכו מאיימים יותר ככל שהזמן חלף.³⁸ האיום היה, כי באווירה כזו, גם

37 יומן בן-גוריון, 20 בינואר 1950, מדב"ג.
38 ראה תכתובת בגנון, משרד החוץ, 2308/16; 2479/8.

בהיעדר ביקורת רשמית גלויה על ישראל ולנוכח דבקותה של ישראל בקו מדיני שבחורה בו, לא תוכל המדינה לקוות לסיוע כלכלי חיוני. המסר הועבר לבן-גוריון גם בסדרת פגישות שהיתה לו במהלך אפריל עם אוסקר גאס ודוד גינסבורג, מראשי יהדות אמריקה, שהיו פעילים לטובת ישראל בעיקר בתחום הכלכלי. הדרישה מהצד הישראלי והיהודי בווישינגטון לא היתה לשינוי קיצוני במדיניות הגלובלית של ישראל, גם מכיוון שהמדינאים האמריקאים לא גילו כל עניין בבדידת צבאית או מדינית עם ישראל. הציפייה היתה, שישראל תבהיר את עמדתה בפומבי, כי למרות היותה 'נייטרלית', היא מתנגדת להשקפת העולם הקומוניסטית.³⁹ המסר הזה הועבר ישירות לבן-גוריון גם על-ידי שליח אישי שלו, שיצא לארצות-הברית בשלהי 1949 לעמוד על הלכי הרוח בקרב היהדות שם, ואשר נפגש גם עם אישי-מימשל. בפגישה שערך אליעזר לבנה עם מרכז הוועדה המשותפת של משרד החוץ, משרד ההגנה ומטה המודיעין בווישינגטון, נמסר לו, כי רק אם תודיע ישראל שיתגן על הארץ בפני התקפה חיצונית [הווה אומר סובייטית] ישתנה היחס לתביעות הנשק שלנו באופן יסודי.⁴⁰ אולם מציאות זו ככל הנראה לא שינתה בראשית 1950 את גישתו הבסיסית של בן-גוריון בשאלת האוריינטציה הבינ-מעצמתית של ישראל. אמנם במהלך החודשים אפריל ומאי התקבלו שתי החלטות ישראליות הקשורות לנושא, שבן-גוריון היה שותף להן: האחת, מפלגתית — להמליץ על יציאתה של ההסתדרות מהאינטרנציונל המקצועי הקומוניסטי; והשנייה, מדינית — לחתום על הסכם-ידידות עם ארצות-הברית, שהיה מוגבל לנושאים טכניים ומסחריים. אך לא היה בהחלטות אלה כדי להצביע על שינוי בתפישה.⁴¹ ביטוי ראשוני לשינוי כזה בא רק בסוף חודש יולי. בהעדר מקורות גלויים, לא ברור מה היתה ההשפעה של מלחמת קוריאה, שפרצה שבועות קודם-לכן, והחרדה מפני מלחמה עולמית בעקבותיה, על גישתו של בן-גוריון. אך העובדה, שממשלת ישראל החליטה בראשית יולי לתמוך בעמדה האמריקאית האנטי-סובייטית בנושא באו"ם, מלמדת אולי על קשר אפשרי בין שני האירועים.⁴² זאת אף-על-פי שבכנס כללי של שגרירים ישראלים שנערך בתל-אביב במחצית אותו חודש לא גילה בן-גוריון את דעתו המפורשת בנושא ספציפי זה ובהקשריו הרחבים לגבי מדיניותה של ישראל.⁴³ הפרזימה הפנימית — ככל הנראה הגורם השני לשינוי — היתה ברורה הרבה יותר לגבי החלטותיו של המנהיג הישראלי.

במקביל לכנס השגרירים, נערכה בארץ סידרת התייעצויות, שבהן נקבע יעד תכנוני לישראל: קליטת 600 אלף-מיליון עולים חדשים תוך תקופה של כשלוש שנים, בעלות כוללת של ביליון וחצי דולר, כאשר שני-שליש מסכום זה היו אמורים להגיע מארצות-הברית.⁴⁴ מכל מקום, בראשית השבוע הרביעי של יולי נקרא שגריר ארצות-הברית לראש הממשלה ונמסר לו על כוונה ישראלית לבנות בסיוע נשק אמריקאי צבא ישראלי יעיל בן רבע מליון חילים בעל יכולת ורצון לעזור לארצות הברית, בריטניה וטורקיה להדוף תוקפנות רוסית.⁴⁵

39 ראה שם, שם, 2479/8.

40 ראה מכתבו של אליעזר לבנה לבן-גוריון מיום 1 במאי 1950, שם, 376/4.

41 על כך ראה תכתובת שם, 2749/8 ; 65/4.

42 ראה: M. Brecher, *Decisions in Israel's Foreign Policy*, London 1974, pp. 111-173; idem, *Israel*,

The Korean War and China, Jerusalem 1974

43 ראה פרוטוקול הדיונים, גנזך, משרד החוץ, 2384/15.

44 ראה תכתובת בתיק 2460/9 שם, שם.

45 ראה: FRUS, 1950, pp. 960-961, 986

בן-גוריון ופרופ' גיימס
מקדונלד, השגריר
הראשון של ארצות
הברית, 1949

כאשר נשאל על-ידי בן שיחו על הדעה של השמאל בנושא, השיב לו בן-גוריון בסודיות, כי 'הישראלים יתמכו בניפרץ כל צורה של שיתוף פעולה קומוניסטי במקרה של קונפליקט עולמי'. מעבר לכך הבטיח המנהיג הישראלי, כי 'אם תתקיף רוסיה את שדות התעופה האסטרטגיים של ישראל יוכל צבא הגנה לישראל להחזיק מעמד עד אשר יגיעו הכוחות האמריקאים והבריטים'. בדיווחו של השגריר האמריקאי צוין לכן, כי 'ראש הממשלה לא יכול היה להיות מפורש יותר ברצונו לחייב את ישראל ללא כל הסתייגות למערב'. אין ספק, כי האיתות הזה של בן-גוריון, ביטא מהפכה בתפישתו והיה בעל השפעה שקשה להגזים בחשיבותה לגבי ההתפתחות של האוריינטציה הבינלאומית של ישראל; מאז היה בן-גוריון נכון מעשית לזהות את ישראל אסטרטגית וצבאית עם המערב, כנגד ברית-המועצות. בקבלת החלטה זו היה ככל הנראה בודד, ועובדה זו היתה מספיק חשובה לו עצמו כדי להעבירה בצורה עקיפה לידיעת המימשל האמריקאי כמה שבועות לאחר פגישתו עם השגריר של מדינה זו בתל-אביב. לא ברור אם ניסה להעביר החלטה דוקטרינרית בממשלה ונכשל, או שחשש לעשות זאת בסוף יולי וראשית אוגוסט. אך ברור לחלוטין, שהחשש מקרע חמור בהסתדרות, שהטריד ביותר כמה מראשי מפלגתו בהקשר של החלטות אוריינטציוניות פרר-מערביות, לא היה לו אז השפעה משמעותית על בן-גוריון. מכל מקום, הקו שנקט בסוף יולי, שעיקרו העברת מסר למערב, ובעיקר לארצות-הברית כי 'למרות שבתקופת שלום אנו מנסים לשמור על עצמאות מדינית, בזמן מלחמה [גלובלית] נעמוד במאה

אחוזים עם המערב,⁴⁶ החל בסופו של דבר להיות סיסמה בדיפלומטיה הישראלית החשאית במהלך המחצית השנייה של 1950. שיאו של המאמץ הישראלי להעביר מסר זה היה בביקור שערך שרת בדצמבר 1950 בווינגטון, ובו הגיש לשר הבטחון האמריקאי סידרת בקשות, תוך הדגשה כי 'בהבנה שהמזרח התיכון הוא אזור חיוני לדימוקרטיה, ישראל שואפת להיות במצב בו תוכל לתרום לבטחון האזור כמיטב יכולתה'.⁴⁷

עם לבדר ישכון ?

על-מנת להעריך נכונה את המשמעות של גישה פרו-מערבית מובהקת זו של בן-גוריון, יש לעמוד בצורה מפורטת יותר על גבולותיה. בדיקה שטחית ביותר של המסרים שהועברו לארצות-הברית בסוף 1950 ביוזמתו ובהחלטתו של בן-גוריון מלמדת, כי אמנם היה בהם כפי שניסח זאת שגריר ארצות-הברית לשר החוץ האמריקאי, 'כמעט מהפכה במחשבה הישראלית',⁴⁸ אך מעבר לכך היה להם אופי מיוחד, שתאם כמה מהתפישות האוריינטציוניות הבסיסיות של ראש ממשלת ישראל. מעל לכל נועדו ההצעות הישראליות בעיקר להשיג את מירב היתרונות הכלכליים והצבאיים מן הקשר עם ארצות-הברית, תוך הבלטת הנכונות להשתלב במסגרות הכלכליות של התכנונים האסטרטגיים האמריקניים במזרח-התיכון. בשלהי 1950 בן-גוריון ביקש להחליף 150,000 רובים של צה"ל ברובים אמריקניים, כצעד ראשון לתקנון (סטנדרדיזאציה) של הנשק הקל הישראלי עם זה האמריקני; הוא אף ביקש לענין את וושינגטון באגירת חומרים אסטרטגיים בזמן שלום בישראל, כולל מזון, כדי להתגבר על בעיות אספקה קשות שהיו לישראל אז; וכמו-כן להשיג הסכמה של הממשל האמריקאי לפתח את תעשיית הנשק הקל הישראלי, כדי שישראל תוכל למכור מתוצרתה למדינות נאט"ו.⁴⁹ אין ספק, שכל אלה ביטאו קו אנטי-סובייטי ופרו-מערבי בולט. עם זאת, היו בתכנית הישראלית מספר הסתייגויות מובלעות, שביטאו את מחשבתו של בן-גוריון. ראשית, המסר הכללי לווינגטון לא אמור היה להעשות פומבי. הקו הרשמי והגלוי של ישראל בנושא הקונפליקט הבין-מעצמתי נותר עדיין שמירה על ידידות עם ברית-המועצות וארצות-הברית. כמובן שבפועל היתה כאן סתירה בולטת בין המעשה להצהרה; אך היו נימוקים כבדי-משקל, שחייבו אקרובטיקה מדינית זו. רובם היה קשור לנושא העלייה ממזרח-אירופה, שעדיין המשיכה להגיע ארצה. שנית, בן-גוריון סירב לקשור עצמו עם ארצות-הברית בקשר צבאי גלובלי מחייב בזמן שלום. בין התכניות הישראליות שהועברו לווינגטון לא היתה שום הצעה להקמת בסיסים אמריקניים בישראל וגם לא שיתוף תכנוני של צה"ל בתכניות צבאיות אנטי-סובייטיות באזור. המסר הישראלי היה בעיקרו בקשת-סיוע ופחות הצעת-עזרה. גורם משמעותי נוסף לזהירות הישראלית בהנהגתו של בן-גוריון בתחום זה קשור בעובדה שהתבהרה היטב לשרת ולאיש סודו של בן-גוריון, טדי קולק, בשלהי דצמבר 1950 — 'אם יקרה משהו [קונפליקט צבאי] יהיו רק האנגלים במזרח התיכון'.⁵⁰ משמעות הדבר היתה, כי למרות משקלה הגלובלי של ארצות-

46 מברק בן-גוריון לאליהו אילת מיום 9 באוקטובר 1950, מדב"ג.

47 דברים שנאמרו ביום 23 בדצמבר 1950, גנוז, משרד החוץ, 2456/6.

48 ראה: FRUS, 1951, pp. 561-562.

49 ראה לעיל, הערה 47.

50 ראה מכתבו של קולק לבן-גוריון, מיום 22 בדצמבר 1950, גנוז, משרד החוץ, 342/19.

הברית, הרי שבתחום האסטרטגי האזורי היו הישראלים חייבים להגיע להסדרים מעשיים של שיתוף-פעולה עם הבריטים. רעיון זה היה בעייתי מבחינתו של בן-גוריון; ואכן כאשר הציעה בריטניה לישראל, בראשית ינואר 1951, לשקול בחיוב הקמת בסיסים בריטיים ברצועת עזה וגם בישראל, ראש הממשלה שלל זאת לחלוטין.⁵¹ סירובו של בן-גוריון להצעה הבריטית מרחיקת הלכת ביותר עד מבצע קדש היה מבוסס על חששו, כי מאחוריה עומד רצון לחזור לארץ, מדוע ניתן להם דריסת רגל?;⁵² אך נבעה גם מרתיעה מובהקת מהתחייבות ישראלית, שהאפקט השלילי שלה בכל מה שקשור לנושא העלייה היה ברור, בעוד שסיכוייה החיוביים לוטים בערפל העתיד. וכך ניסח זאת בן-גוריון לרמטכ"ל:

[מה] שיותר אני חושב על דברים אלה אני רואה שאסור לנו לקפרץ לפני הזמן ולהתחייב על עתיד שאינו ברור... ההתחייבות על מלחמה — ומי יתחייב לנו? אנו יכולים להתחייב רק על דבר אחד — לא להגיד איך נתנהג בעתיד מעורפל אלא מה נעשה יום יום, נתחזק, נגביר כוח וניעזר באלה שמוכנים לעזור לנו. והעוזרים הם יהודים, והיהודים הם בארץ החופש, כמובן לשם כך עלינו לרכוש אימון — לא במרמה ולא בתחבולות אלא במה שהננו.⁵³

כל הנאמר כאן סותר את טענתו של בר-זוהר, כי במהלך ביקורו של גנרל רוברטסון בארץ, בעניין ההצעות שהועברו לבן-גוריון מממשלת בריטניה בראשית 1951, ביקש המנהיג הישראלי לקבוע 'יחסים שונים' בין ישראל לבריטניה וציין את כוונתו להצטרף לחבר העמים הבריטי.⁵⁴ ברור לחלוטין, לאור הנאמר לעיל, מדוע הופתע הביוגראף של בן-גוריון מבקשה זו. הדברים מתיישבים בבדיקה של מקורות ושל הנוסח המדויק של דברי בן-גוריון. אלו מבהירים היטב, כי הוא ביקש להדגים, תוך שימושו במקרה הניו-זילנדי, את סוג היחסים הרצוי לישראל עם בריטניה, שעיקרו שוויון במעמד, ולא את הקשר החווי עצמו.⁵⁵ עוד ברור, שבן-גוריון העדיף קשר אסטרטגי עם האמריקאים, לפי תפיסתו, על קשר עם הבריטים; אולם זה הראשון היה בעייתי מסיבות שונות, והנסיגות הישראליות להגשים את התכניות שהוגשו לווישינגטון בסוף 1950, העלו חרס במהלך השנה שלאחר-מכן.

העמדה של בן-גוריון במהלך הנסיון הישראלי הזה היתה כבעבר, להשיג את מירב העזרה תמורת התחייבות קטנה עד כמה שאפשר, תוך כדי הבהרה, כי ביום פקודה תתייצב ישראל לימין ארצות-הברית וכנגד נסיונות של ברית-המועצות לכבוש את המזרח-התיכון. לדיפלומט אמריקאי בכיר שביקר בישראל בסוף מארס 1951, הבהיר ראש הממשלה את רתיעתו מהסתמכות על התחייבויות חזויות עם הבריטים והמערכ בכלל במלים אלה:

עם צריך לבטוח בעצמו. אין לחזות מראש מה יהיו פני העולם אחרי המלחמה הבאה — מה יהיו היחסים בין המעצמות הגדולות, אפילו אם מעצמות המערב ינצחו במלחמה.

51 ראה תכתובת שם, שם, 37/10.

52 יומן בן-גוריון, 27 בינואר 1951, מדב"ג.

53 שם, 29 בינואר 1951.

54 בר-זוהר (לעיל, הערה 20), ב', עמ' 904.

55 ראה מכתבו של מיכאל קומיי לאליהו אילת מיום 24 ביוני 1951, גנוך, משרד החוץ, 30/16.

ארצות הברית אולי לא תוסיף להתעניין במזרח התיכון, תצא מן האזור הזה, אך אנו נשאר והערכים ישארו בו.⁵⁶

בסוף אותה שנה עמדה בפני בן-גוריון בפעם הראשונה בעיית האוריינטציה הגלובלית של ישראל בהקשר שונה. עד אותה תקופה לא גיבש לעצמו המערב תפישה בטחונית-ארגונית באזור. 'ההצהרה המשולשת' של 1950 היתה אמנם במידה רבה ביטוי לחסות אסטרטגית של גוש זה על האזור, אך היתה רחוקה מלהיות מסגרת ארגונית ולא נשאה חן בעיני ראש ממשלת ישראל, בלשון המעטה.⁵⁷ מציאות זו שונתה באופן קיצוני עם התגבשות התכניות האנגלו-אמריקאיות להקמת SACME (Supreme Allied Command Middle East) אשר היו כרוכות בהזמנת מצרים כשותף מייסד ואי-הזמנה מקבילה של ישראל. התפתחות נוספת שהיתה קשורה לזו הקודמת, ואשר העמידה במלוא חריפותה את בעיית האוריינטציה הגלובלית של ישראל, היתה התכנית האמריקאית מספטמבר 1951, אשר בפעם הראשונה נתנה למימשל אפשרות להקצות סכומי-כסף לסיוע צבאי חינוך למדינות המזרח-התיכון, כאשר ההענקה מיועדת להגנת האזור כולו כנגד אויב חיצוני.⁵⁸ הבעיה הראשונה היתה קשה יותר לישראל. אף-על-פי שהאיום הממשי בהכללת מצרים בארגון ההגנה האזורי היה אקטואלי זמן קצר ביותר לאחר שזו דחתה את ההזמנה, היתה ישראל חייבת לקבוע את עמדתה לגבי שאלת המדיניות שלה בנושא; וזאת מכמה סיבות: ראשית, כאשר נמסר לה על הכוונה להקים את הארגון, נרמז על אפשרות של הקמת קשר בינו ובין ישראל. שנית, ואולי חשוב יותר, היתה זו הפעם הראשונה שנראה היה בירושלים, כי המונופול הבטחוני הבריטי באזור עומד להתחלף במערך ארגוני אנגלו-אמריקאי שווה-כוחות; לכן סימן השאלה לגבי נכונותה הפיסית של ארצות הברית להגן על האזור בזמן מלחמה נראה מציק פחות. שלישית, ההכרה הברורה, כי התייחסותה של ישראל לארגון עשויה להשפיע על הנכונות האמריקאית להמשיך ולסייע לה כלכלית. בהתייעצויות בנושא שנערכו בראשית נובמבר, קבע בן-גוריון קו, שהיה במידה רבה המשך וחיידוד של עקרון שדגל בו כבר כשנה; דהיינו; המצב המיוחד של ישראל מחייב יצירת אווירה של אמון ככוונותיה הגלובליות המעשיות מחד, ומאידך חוסר האינטרס בקבלת התחייבויות פומביות ברורות בשאלות הנוגעות לקונפליקט הבין-מעצמתי. ההצעה להקים ארגון-הגנה אזורי בחסות המערב היתה מבחינה זו בעייתית במיוחד, היות וכלילתה ההיפוטיטית של ישראל בארגון צבאי משותף עם מדינות-ערב היתה סיכון בטחוני, שבן-גוריון, כשר הבטחון, לא יכול היה לקבל. מצב שבו ישראל נכללת בארגון כזה היה גם מבליט את קוטנה בהקשר האזורי הרחב. וכמובן, מעל לכל היתה בעיית העלייה והקשר ליהדות הגוש המזרחי. בן-גוריון גם הדגיש באותן פגישות את הצורך לזכור תמיד את יחודיות המזרח התיכון ואת חוסר היכולת לשבצו במסגרות כלליות קיימות. ההחלטה שהתקבלה בסופו של דבר, לפי הקו של בן-גוריון, היתה לא לפעול להשתלבותה של ישראל במערך ההגנה המערבי המתוכנן, אך במקביל לחדש את הצעתה לחזק את הצבא של ישראל, להפכה לסדנה ולמקום-אגירה של תומרי-גלם; כל אלה בדיסקרטיות ותוך העדפה ברורה של הסדרים ישירים עם ארצות הברית. בהתאם

56 ראה פרוטוקול הפגישה שנערכה ביום 27 במאוס 1951, שם, שם, 2479/9.

57 ראה דברים מיומן בן-גוריון, 30 במאי 1950, מדב"ג.

58 הניתוח והמובאות שלהלן מתבססים (עד שיצוין אחרת) על יומן בן-גוריון, 9, 14, באוקטובר 1951; 3, 5, 10 בנובמבר 1951, מדב"ג; התכתובת בגנוז, משרד החרץ, 2475/15.

אורי ביאלר

בן-גוריון בארצות
הברית אצל דין
אצייסון, מזכיר המדינה
לענייני חוץ, מאי 1951

לכך, בן-גוריון הבהיר בראשית נובמבר לשגריר האמריקאי בארץ כי 'הדבר המרכזי הוא לא ארגון ההגנה של המזרח התיכון בעצמו אלא לזכור את מטרתו של ארגון זה, דהיינו לדאוג להגנת האיזור ולהבטיח שהרוסים לא יחדרו אליו'.

ברור לחלוטין, כי התכנית המערבית לארגון חוץ של המזרח-התיכון, כהכנה לקונפליקט צבאי עם ברית-המועצות, היתה מנוגדת לתפישה האוריינטציונית של ישראל, לפי בן-גוריון; אך שלילתה הגלויה והקטגורית היתה חסרת הגיון פוליטי.

ראש ממשלת ישראל קבע, בהתאם למדיניות כלפי SACME, גם את גישת הממשלה לנושא תכנית הסיוע הצבאי האמריקאי למזרח-התיכון. השיקולים בעד הגשת בקשה ישראלית להשתלב בה היו ברורים לו דווקא נוכח הסירוב להיכלל ב-SACME, ולא פחות מכך גם לאור המשמעויות האוריינטציוניות שהיו כרוכות בו. בשבועות האחרונים של 1951 לא היו לו כל היסוסים לגבי עצם ההחלטה. הבעיה היחידה שהציקה לו, שיש בה ללמד על תפישתו את הקשר המעצמתי הרצוי לישראל, היתה קשורה בצורך הבלתי-נמנע לקבל פיקוח אמריקאי כתנאי הכרחי לקבלת סיוע צבאי חנינם. עמדתו של בן-גוריון, שהתקבלה בניגוד לדעתו של שרת, היתה אז, כי על ישראל 'להמנע לפי שעה להכניס ראשנו בצרה זו וללכת כדרך אשר נוכל בה להנות מאותה הקצבה לענייני בטחון מבלי לעורר את שאלת הפיקוח וההתערבות'.⁵⁹ לפיכך, ההחלטה האופרטיבית היתה לפנות לארצות-הברית לסיוע במסגרת 'חוק הבטחון ההדדי' לשם מימון מפעלי-בניין, אשר אפשר יהיה לשוות להם אופי הגנתי, ולא לשם אספקת נשק חנינם. הבקשה שישראל הגישה בראשית פברואר לארצות-הברית, בהתאם לקו של בן-גוריון, הוכרה לא בכדי על-ידי אחד ממקורביו כ'הסתלקות

[סופית] מהגמגום על נייטרליות;⁶⁰ אך הרחיעה של ראש הממשלה מהתקשרות הכרוכה בפקוח זר משמעותית אולי לא-פחות.

שאלת יחסה של ישראל להקמת ארגון-הגנה מערבי באזור עוררה עניין רב בברית-המועצות, ששלחה לישראל בסוף נובמבר 1951 שדר ראשון מסוגו, בו הוזהרה ירושלים מפורשות מפני ההשלכות של מעורבות ישראלית בתכנית. התשובה שניתנה למוסקבה נשלחה לאחר התייעצויות בראשות בן-גוריון, אשר גם עקב העדרו של שרת מהארץ קבע את הקו הישראלי. זו הדגישה, כי ישראל 'לא הסכימה ולא תסכים לפעולות או להכנת תוקפנות נגד ברית המועצות'.⁶¹ אין ספק שהפנייה הסובייטית חיזקה את הוזהרות שנקט בן-גוריון ממילא, בפעילות הישראלית להשגת סיוע בטחוני מהמערב.

במהלך השנים 1951-1952 חלה התפתחות משמעותית נוספת בתחום ההחלטות האוריינטציוניות הישראליות בנושא הקשר עם המערב, וזו סימנה את סופם של המגעים בין ישראל ובין בריטניה לבירור אפשרות של יצירת מסגרת לשיתוף-פעולה אסטרטגי; זאת עד שלהי 1956. בהמשך להחלטות הישראליות מראשית חודש נובמבר 1951, פנה בן-גוריון במכתב לראש ממשלת בריטניה בסוף אותו חודש בהצעה לבירור אפשרות של שיתוף-פעולה בתחומים אסטרטגיים, בנושאים שעניינו את ישראל כמיוחד.⁶² מכתב זה היווה חוליה במסכת-התכתבות בין שתי המדינות, שנפתחה לאחר ביקורו של הגנרל רוכרטסון בארץ, ואשר לא הולכה עד לאותו זמן לשום תוצאה. סיבה נוספת המסבירה את פנייתו של בן-גוריון למנהיג הבריטי היתה קשורה בזהותו של זה. ראש ממשלת ישראל קיווה אולי בסתר ליבו, כי וינסטון צ'רצ'יל ישנה את המדיניות הבריטית כלפי ישראל. מכל מקום, חשדנותו של בן-גוריון לאחר קבלת ההסכמה לבוא משלחת בריטית לניהול שיחות מקדימות באה לידי ביטוי בעמידתו הנוקשה על הסכמה בריטית פורמלית מוקדמת, בכתב, לבסיס שוויוני בין שתי המדינות במשא-ומתן ובמסגרות האפשריות של הסכם ביניהן. עמדה זו והקו הבריטי של רצון לקשור קשר עם ישראל על בסיס אזורי, ולא בילטרלי, דחו את השיחות עד אוקטובר 1952. התדרוך שחיבר בן-גוריון לקראתן הוא הוכחה נוספת לחשיבותן של נטיותיו האישיות כמרכיב בעיצוב המדיניות הישראלית כלפי בריטניה בתחומים האסטרטגיים באותה תקופה. כך הוטל על המשלחת הישראלית לברר מפי הבריטים את תכניות ההגנה של מעצמות המערב במזרח-התיכון, את הסוגים וכמויות הנשק שהן תהינה מוכנות לספק לישראל, ואת אפשרויות העזרה למדינה בפיתוח מפעלי-תחבורה ואספקת-דלק. לעומת זאת, הסמכות היחידה שניתנה למשלחת הישראלית למסור ידיעות לצד השני היתה אך ורק אודות עוצמתה הצבאית-כלכלית הכללית של ישראל בשעת-חירום, ולא היה לה חופש לפרט את המיבנה וההרכב של עוצמה זו. שרת ביקר קשות גישה זו מתוך חשש ש'קפיצת הפה' הישראלית תיצור רושם, 'כי אנו משוריינים [נגד הבריטים] בהסתייגויות פנימיות מרחיקות השוללות מאתנו כל אפשרות להגיע אתם לידי איזו הבנה הדדית שהיא'.

60 אליעזר לבנה בוועדת החוץ והבטחון של הכנסת, כפי שצוטט על-ידי בן-אהרון בישיבת מזכירות 'הקיבוץ המאוחד' ביום 3 בספטמבר 1952, אה"ה.

61 ראה תכתובת כגנוך, משרד החוץ, 2512/27, 2492/17, 2445/12.

62 הניתוח והמובאות שלהלן מתבססים (על שיעוין אחרת) על תכתובת, שם, שם, 2582/6, 2408/9, 2457/5, יומן בן-גוריון, 30 בינואר 1952, מכתבו לרמטכ"ל מיום 1 באוקטובר 1952, מדב"ג; בר-זוהר (לעיל, הערה 20), ב', עמ' 909-911.

שר החוץ הישראלי הציע לספק לבריטים מידע נדיב יותר; להביע נכונות ישראלית להגן על האזור כולו גם מחוץ לגבולות הארץ, נכונות שתהיה תלויה בנכונות המעצמות המערביות להגן עלינו; להתחייב, אם מכלול הדרישות הישראליות יתמלא, על השתתפות בהגנה איזורית לפי תוכניות מוסכמות לגבי חלוקת הכוחות והתפקידים; וכמו-כן לנהל את המשא-ומתן בהנחה מפורשת, כי 'ארצות הברית היא שותף ראשי בענין כולו'.

אין זה ברור, אם קבלת הפרוגנוזה של שרת היתה מוליכה לתוצאות שונות של הפגישות בין המשלחות הבריטית והישראלית, שנערכו בחשאי בראשית אוקטובר 1952 ברמת-גן; כמו שאין ספק, כי לעמדה המסויגת הבסיסית של הבריטים היה תפקיד לא-קטן בהתפתחויות שבאו בעקבות הפגישות. אך קשה לשלול את הקביעה, כי בן-גוריון לא היה נכון נפשית לצעוד צעדים גדולים קדימה בתחום שיתוף הפעולה האסטרטגי עם בריטניה, ולכן לא היה המשך לשיחות ברמת-גן עד ערב מבצע קדש. מן הראוי לציין בהקשר זה, כי הגישה האנטי-בריטית הזו של בן-גוריון היתה מקובלת על מרבית חבריו בהנהגת מפא"י. שרת היה הרבה פחות חשדן ועוין, ולכן מוכן היה לתת לבריטניה תפקיד מסוים באסטרטגיה הישראלית.⁶³

ליחסו העוין של בן-גוריון כלפי בריטניה היו כמובן סימוכים מדיניים וצבאיים, אך במהלך ראשית שנת 1952 נוסף לה ממד כלכלי סמלי רב-חשיבות. באותה תקופה השיבה ממשלה בריטניה ריקם בקשה ישראלית צנועה למלווה בסך 5 מיליון ליש"ט. כשלוף ישראל זה נתפש גם אצל האנגלופילים במשרד החוץ הישראלי כהוכחה, כי 'עדיין מופנות עיני אנגליה למדינות ערב כאשר מדובר במזרח התיכון'. בין אם ניתן להטיל את האחריות להתפתחות על בריטניה או על ישראל או על השתיים, ברור שאוקטובר 1952 סימן סופה של תקופה, קצרה אמנם, בה היתה שאלת שיתוף הפעולה הצבאי-אסטרטגי בין ישראל לבריטניה, פורמלית לפחות, נושא חי בטוליטיקה הישראלית. רק הרקע המיוחד של מבצע קדש הוליד את בן-גוריון לשיתוף-פעולה צבאי עם ממשלת אנגליה; וגם אז התקבלה ההחלטה הישראלית באי-רצון בולט, כלשון המעטה.

על אף הכשלונות הישראליים שקדמו לכך, המשיך בן-גוריון גם במהלך 1953 לנסות ולהגשים את התפישה האסטרטגית שלו לגבי קשרי החוץ הרצויים לישראל, מעל לכל עם וושינגטון. לאחר שנבחר איזנהואר לנשיא נקרא שגריר ארצות-הברית בישראל, אל ראש הממשלה, ושוב נפרשה בפניו היריעה המוכרת:

יש שלוש אפשרויות: א. שלום אמת באיזור ושיתוף כל המדינות בהגנתו. ב. מכיון ש(א) אינו נראה ממשי כרגע האפשרות השניה היא לעשות הסדרים נפרדים עם כל מדינות ערב המוכנות להגן על האיזור וגם הסדר נפרד עם ישראל. ג. אך גם אפשרות השניה אינה בררת ביצוע, זאת אומרת אם שום מדינה ערבית אינה מוכנה לשותף פעולה בהגנת האיזור הרי מצווה ארצות הברית להגן על האיזור עם אותן מדינות המוכנות להשתתף בהגנה, הכרחי

63 כל זמן שבן-גוריון היה ראש ממשלה, לא יכול היה שרת לתת ביטוי תוכני לנטייתו זו. דוגמה נוספת לזו שהועלתה כאן ניתן למצוא שנה מאוחר יותר, כאשר בעת דיון על פיננים האפשרי של הבסיסים הבריטיים ממצרים, הטיל בן-גוריון וטו אפקטיבי על הצעת שר החוץ שלו לפנות לבריטניה כדי להציע לה שיתוף-פעולה אסטרטגי, כתחליף אפשרי לפינוי הבסיסים הללו. נימוקו המוכר של בן-גוריון היה באותה הזדמנות 'בשבילי קימת רק אמריקה, זה השלטון לא רק הטון'. ראה לעיל, הערה 62.

ביקורם בישראל של
ג'ון פוסטר דאלס,
מזכיר המדינה לענייני
חוץ של ארצות-הברית
והרולד סטאסן, מנהל
הסוכנות לבטחון הדדי,
1953

לעשות את כל ההכנות לקראת כל צרה שלא תבוא. גם אנחנו נוכל להיות לעזר הרי שיש לעשות את מה שניתן לעשות על ידי שנינו יחד.⁶⁴
חודש לאחר-מכן הבהיר בן-גוריון לוועדה המדינית של מפא"י מה כוונתו בהכנות אלה ושוב, כמו בשלהי 1950, המוקד היה חזוקה של ישראל ורתיעה ממחויבויות חוזיות מצידה:
אין לדבר על בסיסים לאנגליה כי היא לא תגן עלינו ותעזור לערבים. ואשר לאמריקה יש להסביר שישראל כולה — מחוזקת במובן צבאי ואינדוסטריאלי היא הבסיס ויש לדאוג לשיפור דרכי התחבורה... להגדיל כוח יצורנו לציד ולאמן צבאנו. זה יעמוד לעולם החופשי ביום פקודה.⁶⁵

המסר הזה הועבר גם לשר החוץ האמריקאי, פוסטר דאלס, שביקר בארץ במחצית מאי, והטיעון המרכזי של בן-גוריון היה: 'לנו אין ענין בסידור איזורי — שיכותנו היא לעולם ולא לאיזור'.⁶⁶ שנתו האחרונה של בן-גוריון כראש ממשלת ישראל, לפני שפרש לגלות פוליטית בת כשנה לשדה-בוקר, היתה משמעותית מאוד מבחינה נוספת בתחום האוריינטציה הבינלאומית של ישראל. זו היתה קשורה ל'משפטי פרג' בשלהי 1952, ל'משפטי הרופאים' בראשית 1953 ולניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ירושלים למוסקבה בפברואר אותה שנה. התבטאויותיו של בן-גוריון סכיב פרשיות אלה מורות בצורה חד-משמעית, כי הדיאגנוזה הפסימית שלו בכל מה שקשור למישטר ולאיידיאולוגיה הסובייטיים חברה לתפישה נוקבת בחרדתה של שואה המאיימת על יהדות רוסיה.⁶⁷ אך עדיין לא היה די בכך כדי שיחשוף בפומבי את דעותיו המדיניות לגבי אותה מדינה. אולם הדרכים שבחר להתמודד עם המאורעות ועם החרדות — מאבק פוליטי ופולמוסי

64 הפגישה נערכה ב-22 בפברואר 1953, גנוך, משרד החוץ 3063/13.

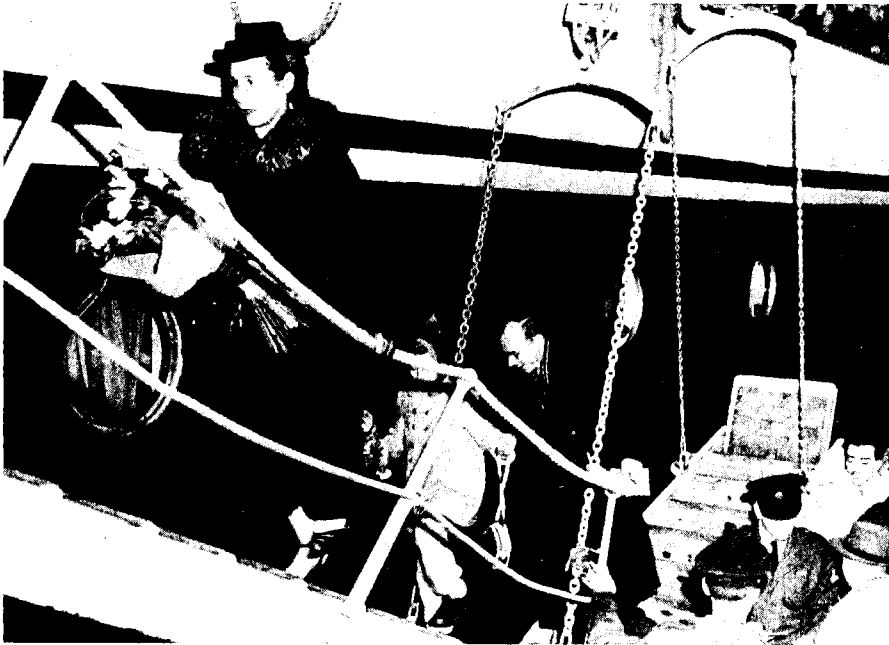
65 ראה לעיל, הערה 12.

66 ראה תכתובת בגנוך, משרד החוץ, 40/19, 3063/13.

67 הניתוח והמובאות שלהלן מבוססים על הפרוטוקולים של ישיבות הוועדה המדינית של מפא"י מיום 23 לנובמבר

1952, 16 בינואר 1953 אה"ע; מכתביו של בן-גוריון לשרי הממשלה מיום 14, 20 בינואר 1953, גנוך, משרד

החוץ 2457/14, 4211/21; תכתובת, שם, שם, 2458/12, 2511/9, 2404/12.

ניתוקם של יחסים עם
ברית-המועצות:
משפחת ירשוב עובדת
את הארץ, 21 בפברואר
1953

חרף נגד מפ"ם והמפלגה הקומוניסטית הישראלית, וכן נכונות בפעם הראשונה בהיסטוריה של היחסים בין שתי המדינות לצאת לעולם בקריאה 'שלח את עמי' — ביטאו התחזקות של הערינות שהיתה לבן-גוריון כלפי ברית-המועצות, ובמקביל את התחושה לגבי הצד השני בקונפליקט הבינלאומי. 'אנחנו בין כה וכה מוכרחים להיות על צד המערב', אמר לחברי הממשלה בסוף ינואר, 'לנו אין ברירה כשם שלא היתה לנו בימי היטלר'. מעניינת לא פחות בהקשר זה היא הזהירות שנקט בכל מה שקשור ליחסים המדיניים עם ברית-המועצות. ריכוך הקו הרוסי כלפי היהודים והצינונות זמן לא רב לאחר פרסום 'משפט הרופאים' היה בו די מבחינתו של בן-גוריון, בניגוד לדעת שר החוץ שלו, כדי להנמיך מאוד את רמת הקונפליקט בנושא יהודי-ברית-המועצות, עליו החליטה ממשלת ישראל קודם-לכן. גם במקרה זה היתה האיבה הקיצונית כרוכה בזהירות מדינית אופיינית לא פחות ומרתיעה בהצגה גלויה של ישראל כאויב פוליטי של ברית-המועצות. הסכמתו להתחייב לברית-המועצות במחצית אותה שנה לא להצטרף לשום ברית שיש לה מטרות תוקפניות נגד בריה"מ כתנאי לחידוש היחסים בין שתי המדינות, היתה לכן המשך טבעי למגמה המדינית האופיינית לו.

מעורבותו של בן-גוריון בניהול מדיניות החוץ הגלובלית הישראלית במהלך 1954 היתה מטבע הדברים מעטה. ההערות היחידות שניתן לאתר בתחום זה קשורות לחרדתו הרבה מההקשחה במדיניות האמריקאית בנושא יישוב הקונפליקט הישראלי-ערבי, ובמיוחד בעניין תכנית המקורות של מי הירדן. משדה-בוקר שלח בן-גוריון מספר לא-קטן של שדרים, שעיקרם הצורך של ישראל לשמור בקנאות על ריבונותה ועצמאותה החלטה שלה, גם נוכח חשיבות הקשר עם ארצות-הברית. וכך הסביר זאת בישיבה לא-רשמית, בה נכחו שרי ממשלה אחדים בראשית אוגוסט של אותה שנה: 'החשש הראשון שלי הוא אפוטרופסות (אמריקאית) דבר כזה מתחיל בדברים הקטנים ולא תמיד צריך ללמוד מההסטוריה, אבל גם הרומאים לא נכנסו בבת אחת, היו ויתורים פה ושם ונכנסו

לאט לאט.⁶⁸ 'הזקן' היה מודע היטב לתלות הכלכלית, אך בראיון שנתן לעיתון 'הדור' הביע נכונות לוותר אפילו על ההענקה האמריקאית, ובלבד 'שנוכל לקיים יחסי ידידות הדדיים בינינו ובין אמריקה'.⁶⁹

גם במהלך השנתיים שלאחר-מכן היה עיסוקו העיקרי של בן-גוריון בבעיות פנים ובטחון, והטיפול במדיניות החוץ היה בעיקרו פועל-יוצא מאלה. אולם הבעיות החיצוניות שניצבו בפני ישראל בשנים 1955-1956 היו קשות ביותר והצריכו התייחסות, בין היתר לכמה נושאים אוריינטציוניים. האיום הבסיסי על ישראל היה כרוך בשני תהליכים, שפעלו פחות או יותר במקביל. הראשון, הנסיון של הגוש המערבי לגבש חוזה-הגנה אזוריים בחסותו, אשר הביא ליצירת 'ברית בגדד', והיה כרוך בהחלטות אמריקאיות מהפכניות לספק נשק לעירק; ובמקביל, פרסום עיסקת הנשק הצ'כית, אשר הציבה בפני ישראל איום קיומי אמיתי בפעם הראשונה מאז 1948. בן-גוריון תמך בפתרונות כוחניים לבעיות של 'בטחון שוטף' ו'בטחון בסיסי' והקונפליקט בינו ובין שרת בנושאים אלה ממלא את יומנו של האחרון לעיפה. פחות בולטים ומוכרים הם שני היבטים אחרים, שהיו קשורים לפעילות המדינית של בן-גוריון באותה תקופה: הראשון, יחסו לשאלת חוזה הבטחון עם ארצות-הברית; והשני, גישתו לאפשרות של פנייה לברית-המועצות לקבלת נשק. בשניהם באו לידי ביטוי יסודות באורינטציה הבינלאומית של מנהיג זה.

האפשרות לקבלת חוזה בטחון מארצות-הברית נוצרה כתוצאה מיוזמה אמריקאית במחצית 1954, אשר נועדה לפצות את ישראל ולשכך את חששותיה בעקבות הסכם הנשק עם עירק וההסכם האנגלו-מצרי לפינוי הבסיסים הבריטיים מאזור התעלה.⁷⁰ העדויות מצביעות על כך, כי בן-גוריון היה שותף להערכות, שהולכו להחלטה הישראלית לקבוע את חוזה הבטחון עם ארצות-הברית כיעד לישראל, שני בחשיבותו אמנם לתביעה לשמירת איזון הנשק במזרח-התיכון. ההיסוסים שלו ושל הממשלה היו קשורים בצורה שתחזה זה עשוי ללבוש, במחיר ובוויתורים הישראליים לערבים שהיו עלולים להיכרך בתוכו, ובהצדקה להימנע לחלוטין מפיצוי נשק לישראל או להקטין; כל זאת כמובן בנוסף לכך, שהיתה טמונה בו הסכנה של אישור ישראלי לפתיחת מחסני הנשק האמריקאי לעולם הערבי, דבר שישראל לא עשתה משך שש שנות קיומה. למרות כל אלה, בן-גוריון ראה את הפוטנציאל הטמון במצב הבינלאומי שהתהווה באזור ממחצית 1954, ובאפשרות שארצות-הברית תערוך לגבולות ישראל ולבטחונה במסגרת הסכם, שלא יהיה במהותו אנטי-סובייטי. בפגישה עם השגריר האמריקאי, שערך כמה חודשים לאחר שחזר לממשלה, טען בן-גוריון:

אם כי איני עוסק במדיניות חוץ עכשיו, שלושה דברים קרובים ללבי יותר מכל, בטחון ישראל, שלום במזרח [התיכון] וידידות בין ישראל וארצות-הברית. בידי ממשלת ארצות

68 ראה מכתבו של טדי קולק לגרשון אבנר מיום 12 באוגוסט 1954, גניך, משרד החוץ, 41/7; וכן יומן בן-גוריון, 26 ביוני 1954, מדב"ג. בפני עיתונאית אמריקאית הצהיר בן-גוריון בסוף 1953, כי 'אני מאמין בארה"ב ובשליחותה למרות מק'רטי בעולם. אבל אם ארה"ב תדרוש מאתנו משהו נגד מצפוננו — נאמר לה לכו לעזאזל עם כל עורתך הכספית. לא נקבל פקודות ממישהו, זה יהיה סילוף כל ההסטוריה היהודית. אין אנו מדינה בלקנית. אנו יורשי האומה היהודית'. שם, 18 באוגוסט 1953.

69 הדור, 15 בינואר 1954. הדגשת המחבר.

70 הניתוח שלהלן מתבסס על תכתובת בגנוך, משרד החוץ 2480/4, 2384/14, 2414/28, ד"ן (לעיל, הערה 27), עמ' 122; יומן בן-גוריון, 20 באוגוסט 1954, מדב"ג.

הברית לבצע שלושת הדברים במבצע אחד. ברית הגנה הדדית עם ישראל. אילו יכלה אמריקה לכונן הערכים לעשות שלום לא הייתי מייעץ לה לעשות זאת, אין מעצמה חזקה צריכה להטיל רצונה על מדינה חלשה ממנה, אבל ברגע שארה"ב תכרות אתנו ברית כזו — ידעו הערכים כי חלומם לחסל אותנו נגזז, ויגיעו לידי הבנה הדדית, לא מיד אלא במשך הזמן.⁷¹

חודשיים מאוחר יותר גילה בפני הפיקוד הבכיר של צה"ל, כי החשש מביקורת בינלאומית (ככל הנראה סובייטית) אסור לו שישמש גורם מעכב למימוש מטרה זו של מדיניות החוץ הישראלית: 'אם עם ישראל במצב שהוא נמצא בו ובסכנות האורבות לו יגיע למסקנה שנחוץ לו לכרות ברית בטחון הדדי עם איזו מדינה, שום מדינה לא תפסול זאת ואם תפסול — אז תפסול, כמו שפוסלת קיום העם היהודי — והעם היהודי מתקים'.⁷²

ההכרה בחיוניות הקשר המדיני הזה עם ארצות-הברית עמדה בהקשר קרוב הרבה יותר ללבו של בן-גוריון, והוא תחום הבטחון. אלה לא יצרו תמיד כיוון אחד. לפיכך, הכרעתו בין השניים ביטאה היטב את התפישות האוריינטציוניות הבסיסיות שלו.

שאלת חוזה הבטחון, או נכון יותר המחיר המדיני והבטחוני שישראל היתה צריכה לשלם תמורתו, היתה סלע-מחלוקת בין בן-גוריון ושרת. שר החוץ הישראלי ראה בחוזה כזה יסוד מרכזי בחשיבותו לא רק כשלעצמו, אלא לא פחות מכך מטעמים טקטיים, שהיו קשורים לקביעת מדיניות הבטחון הישראלית באותה תקופה. שרת ראה בכך אמצעי חשוב לשיכוך התחושה של חוסר-בטחון, ואפשרות להקטין את הלחץ של בן-גוריון לפתרונות, שעיקרם הפעלת כוח כלפי מדינות-ערב. שרת הדגיש במיוחד את הפיתוי בחוזה הערובה ואת ההקטנה של סיכויי התממשות, אם ישראל תאמץ לעצמה החלטות צבאיות בכיוון שבן-גוריון המליץ עליו מיד לאחר שובו לממשלה, בראשית 1955.⁷³ אין זה מקרה, שהתביעה הישראלית הרשמית לחוזה כזה הוגשה לאחר 'פעולת עזה', שהיתה מהגדולות בפעולות הגמול הישראליות, ולא בכדי עשה בו שרת שימוש רב כדי להביא להורדת הצעתו של בן-גוריון, מספר שבועות לאחר-מכן, לכבוש את רצועת עזה. שרת ניסה גם לשכנע ישירות את בן-גוריון בצדקת טיעונו זה, אך הצלחתו היתה אפסית, כפי שדיווח על פגישה ביניהם בסוף מאי:

מטרתה העיקרית של השיחה היתה להעמיד את בן-גוריון לפני בעיה נוקבת — אם נכונה הנחתו הוא כי חוזה בטחון עם ארה"ב הוא יעד מדיני העומד ברומו של עולמנו ואם נכונה הנחת השגריר בווינגטון כי יעד זה ניתן למימוש תוך פרק זמן מסויים ומכיוון שברור כי מעשי תגמול מצדנו מקפחים את סיכויי ההצלחה בכיוון זה ועלולים לחבל בהם כליל — היסכים כי שיקול העדיפות מחייב להתאפק ממעשי תגמול לפחות לתקופה מסויימת, כל שכן אם לא הוכח כי יש בהם פתרון לבעיית בטחון הגבולות אפילו בטווח קצר? כאן 'עלה החרמש על אבן' [ביטוי עממי רוסי, שחדר גם לידיש, ומשמעו התנגשות בעקשנות לא רציונלית]. בן-גוריון הירצה את מישנתו בהלכות פסוקות: אמנם

71 יומן בן-גוריון, 12 במאי 1955, מדב"ג; וכן מברק ממשד החוץ לשגרירות ישראל בווינגטון מיום 15 במאי 1955, גנוך, משרד החוץ 47/3.

72 ראה לעיל, הערה 9.

73 הניתוח והמובאות שלהלן מתבססים (עד שיצוין אחרת) על שרת, 'יומן אישי', ג', עמ' 894, 899-898, ד' עמ' 1018, ה' עמ' 1355.

חוזה עם ארה"ב חשוב ביותר, אך ענייני בטחון שוטפים חשובים לא פחות ואם יש סתירה אין מנוס ממנה.

בן-גוריון ראה בערובה אמריקאית לבטחון ישראל מטרה חשובה למדיניות החוץ, אך נכונותה לשלם עבור קידומה במטבעות של מגבלות על חופש הפעולה הצבאי היתה קטנה ביותר. גם בתחום אחר, שהיה קשור לחוזה הבטחון המיוחל עם ארצות-הברית, היתה מחלוקת בין ראש הממשלה ושר הבטחון שלו. שרת קיווה להתחייבות אמריקאית ממשית למשלוח חיילים להלחם להגנת הארץ, במידת הצורך. בן-גוריון סירב לחלוטין לקבל את הרעיון, כי חיילים אמריקאים ישפכו דמם להגנת ישראל אם תותקף. המטרות האמיתיות שבן-גוריון שאף להשיג מהסכם כזה, היו הרתעה מדינית כנגד הערבים, ובראש וראשונה אמצעי להבטחת אספקתו של נשק אמריקאי לישראל כדי שתוכל להגן על עצמה. אך גם עבור מטרה מרכזית זו סירב בן-גוריון לשלם במחיר של ריסון חופש הפעולה הצבאי הישראלי, כפי שהדבר התבטא בקונפליקט בינו ובין שרת סביב 'פעולת כנרת' בראשית 1956.

תחום שני של פעילות מדינית היה קשור במצוקה הקשה ביותר מבחינת אספקת נשק, שישראל מצאה עצמה במהלך תשעת החודשים מאז פרסום דבר 'העיסקה הצ'כית'. הסירוב האנגל-אמריקאי לפצות את ישראל בתחום זה חזק כמובן את הפיתוי למלחמת-מנע (ולבסוף כידוע גרם לה), והביא אף להרהורים בדבר פנייה לעזרה מדינית וצבאית של ברית-המועצות. אמנם שבר כזה במדיניות הישראלית במחצית שנות החמישים לא קרה בסופו של דבר, אך הנושא העסיק את קובעי המדיניות הישראליים באותה תקופה. ההצעות המהפכניות שהיו שותפים להן אישים במשרד החוץ ומחוצה לו, היו קשורות בהסכמה לשיתוף ברית-המועצות, כשותף שווה-זכויות עם מעצמות המערב בפוליטיקה הבינלאומית באזור, כדי לרכך את הנזק הצפוי לישראל מהקונפיגורציה האזורית המאיימת של תחרות על לב הערבים, שבמהלכה תוזנח ישראל לגמרי. במקביל עלה רעיון לפנות לברית-המועצות בבקשה לרכש⁷⁴ שני כיווני-פעולה אלו נידחו בסופו של דבר, בעיקר עקב החשש מהשפעתם הצפויה על ארצות-הברית ומהאפשרות ליפול בפח מדיני מתוחכם של הרוסים. במפתיע נמנה בן-גוריון עם ראשי התובעים לבקש נשק מברית-המועצות, ולפחות בהזדמנות אחת הסכים להעניק לה מעמד מדיני שווה-ערך למעצמות המערב בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי באזור. הנמקתו היתה נעוצה באי-רצונו לוותר על הסיכוי הקטן ביותר להשיג רכש, על רקע מידע שהגיע לארץ בסוף 1955 וראשית 1956, כי ברית-המועצות עשויה להסכים להיענות לפנייה ישראלית כזאת. באפריל 1956 היה בן-גוריון מוכן להרחיק לכת. עמדה זו, אשר נבעה מהסירוב הסופי של האמריקאים לספק נשק לישראל, היתה קשורה בראשיתם של הדיונים בארץ אודות שיתוף-פעולה אסטרטגי עם הצרפתים. אחת מנקודות המחלוקת בין שתי המדינות היתה שיתופה של ברית-המועצות בענייני המזרח-התיכון. בן-גוריון תמך בעמדה הצרפתית החיובית בשאלה זו, בתנאי אחד – אספקת נשק רוסי לישראל. מילוי תנאי זה היה עשוי, לדעתו, למלא שתי מטרות אחרות של ישראל: האחת, להקל על הצרפתים עצמם לפתוח את מחסני הנשק בפני ישראל; והשנייה, להכשיר את עמדת ישראל בעיני יהדות ארצות-הברית, כפי

74 הניתוח שלהלן מתבסס על תכתובת בגנוך, משרד החוץ, 2410/18, 2410/20, 2457/15, 2403/19, 2507/3; שרת, יומן אישי, ה', 1348-1349; הוועדה המדינית של מפא"י מיום 28 בדצמבר 1955, אה"ע.

שניסח זאת: 'היהודי האמריקאי ידע שאנו עומדים בסכנה, ואמריקה ודאלס מסרכים לתת לנו נשק, ורוסיה נותנת – אז יקבלו את הדבר הזה'.⁷⁵ האפיזודה הזו נותרה בגדר 'לו היה' היסטורי, אך הנכונות יוצא הדופן של בן-גוריון לצעד שכזה משמעותית לא רק בהקשר הרחב של תפישותיו האוריינטציוניות באותה תקופה, אלא גם לגבי נכונותו של ראש ממשלת ישראל להציע לסובייטים בשלהי 1957 חלוקה של אזורי השפעה במזרח-התיכון, תוך מתן ערבויות בינלאומיות לכל מדינותיו על-ידי שתי המעצמות הגדולות.⁷⁶

נקודה אחרונה, שנתייחס אליה כאן אך בקצרה, היא השאלה, באיזו מידה אכן ראה בן-גוריון בקשר עם צרפת, במחצית 1956 ולאחר-מכן, תפנית אוריינטציונית, בסיסית ותחליף אסטרטגי ארוך-טווח ואמיתי לקשר עם ארצות-הברית.⁷⁷ יסודות אחדים בחשיבתו מצביעים, שלא כך ראה את הדברים: הראשון, הכרתו המוצקת של בן-גוריון במעמדה של ארצות-הברית במחנה המערבי; השני, החשיבות והתועלת שבקיום הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם בארצות-הברית (ובוודאי שלא בצרפת); והשלישי, מודעותו לנזילות המתמדת של קונפיגורציות בינלאומיות וזהירותו הרבה מפניהן. כל אלה והלבטים הלא-מעטים שהיו לו בנוגע לשאלת התגובה האמריקאית הצפויה למבצע קדש, מסבירים מדוע ראה עדיין בארצות-הברית את מוקד הכוח הראשי ואת המטרה החשובה של המאמץ המדיני הישראלי; זאת במקביל לשמחתו על הפירות המדיניים והבטחוניים שנשאו היחסים יוצאי הדופן עם צרפת. גם נסיונותיו לבנות 'ברית פריפריית' במהלך סוף שנות החמישים ראויים להתייחסות בהקשר מחשבתי זה.⁷⁸

סיכום

ארבעה מוטיבים אוריינטציוניים עיקריים של בן-גוריון בלטו במהלך שמונה השנים הראשונות למדינת ישראל: ראיית צבירתו של הכוח הפנימי כמרכז ביחס למדיניות החוץ, וזהירות רבה בקבלת התחייבויות אסטרטגיות ומדיניות חיצוניות; זהירות מקבילה מיצירת עימותים אסטרטגיים חזיתיים עם ברית-המועצות; והכרה במשמעות המיוחדת של יצירת אמון בסיסי של האמריקאים בישראל, בהקשר של הקונפליקט הבין-מעצמתי. כל אלה היוו משך זמן רב לאחר-מכן, וגם עם הסתלקותו של בן-גוריון מזירת העשייה המדינית, אבני-יסוד בתפישה המדינית הישראלית.

75 ראה פרוטוקול ישיבה של ראשי מערכת הבטחון ומשרד החוץ בארץ מיום 10 באפריל 1956, גנוך, משרד החוץ 2539/16.

76 ראה: 'גוברין, יחסי ישראל ברית המועצות 1953-1967', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1983, עמ' 261.

77 ראה טענתו של בר-זוהר (לעיל, הערה 20), ג, עמ' 1179.

78 ראה שם, ג, עמ' 1316-1332. בכיגראפיה של ראובן שילוח, שהיה אחד האדריכלים של 'ברית פריפריית' זו, אשר נכתבת בימים אלו על-ידי חגי אשד, צפויה התייחסות משמעותית לנושא.